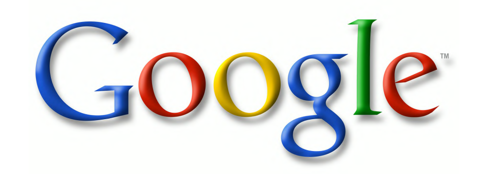



455
1
HARVARD
UNIVERSITY
LIBRARY
Digitized by Google


SIGILLVM ACADEMIAE HARVARDIANAE IN NOV ANG
CHRISTO ET ECCLESIAE
VE RI TAS

Frère Philippe.

Les Merveilles de l'Irlande.

Texte provençal

publié par

Jacques Ulrich
Professeur à l'Université de Zurich.



Rengersche Buchhandlung, Leipzig.
1892.

Imprimerie Emile Cotti, Zurich.

Introduction.

I. Un *frère Philippe* a fait au XIIIe siècle un extrait de l'ouvrage qui a servi de source à tous ceux qui ont parlé au moyen âge de l'Irlande, c'est-à-dire de la **Topographia Hiberniæ** de *Guiraldus Cambrensis* composée en 1187 par ce fervent partisan du conquérant de la malheureuse île. Cet opuscule latin intitulé *Libellus de descriptione Hybernie* qui abrège et omet beaucoup[1]) et n'ajoute presque rien[2]) se trouve au Musée britannique coté Add. 19513. M. Paul Meyer en parle Romania I 385.

II. Le même savant français avait donné quelques années plus tôt une notice d'un manuscrit de la même bibliothèque (Add. 17920),[3]) qui contient, outre les miracles de Notre Dame que j'ai publiés Romania VIII 12 et une traduction provençale inédite du *Pseudoturpin,* une traduction de l'extrait latin dans la même langue. J'ai

---

1) On le voit par la concordance.
2) 2,8—18. 24,12—15. 25,4—8. 26,12—28,2.
3) Archives des missions scientifiques et littéraires 2^0 série III 307.

préféré donner une concordance de notre texte avec la **Topographia** imprimée[1]), facilement accessible, qu'avec l'extrait inédit. La voici :

1,1 — 2—2	= —		25,18—26,11	= II,	5
2,3 — 2,20	= I,	1	28,3 —28,19	= II,	7
2,22— 3,4	= I,	3	28,20—31,1	= II,	9,11
3,5 —10	= I,	7	31,11—16	= II,	13
3,10—21	= III,	4— 5	31,17—36,14	= II,	19
3,22— 4,9	= I,	4— 9	36,15—42,13	= II,	25—32
4,10— 4	= I,	8—10	42,14—48,16	= II,	33—40
5 — 7,2	= I,	11—12	48,17—49,12	= II,	45
7,12— 9,21	= I,	14—16	49,13—50,8	= II,	44
9,22—12,18	= I,	18—20	50,9 —53,22	= II,	45—49
12,19—20,20	= I,	22—31	53,23—55,15	= II,	51—53
20,23—23,10	= I,	33—38	55,16—63,24	= III,	1—9
23,13—24,18	= II,	4	64,3 —14	= III,	37
24,19—25,17	= II,	6	64,15—68,9	= III,	40—46

III. La valeur littéraire de la traduction ainsi que de l'extrait est nulle ; le traducteur se contente souvent de donner le mot latin, surtout en parlant d'animaux. A la p. 54, 23 il a commis une grosse bévue en traduisant : *Contigit quoque temporibus nostris, Jove præter solitum in Hibernia tonante* par : *Esdevenc se que dementre que Jonas passava per Hibernia.* En revanche la langue présente quelques traits curieux

[1]) Edition du maitre des rôles.

dont j'ai déjà parlé à propos des „*Miracles de Notre Dame*“ en provençal l. l. Quelques mots plus ou moins rares ou intéressants par la forme ont été réunis dans un glossaire.

Le manuscrit a en marge des mots omis dans le texte, pourvus d'un renvoi; je les ai insérés à leur place en italiques; d'autres notes d'une autre main s'adressent au propriétaire du manuscrit; je les ai fait imprimer au bas de la page.

Dans l'index des noms propres j'ai donné les mots correspondants du texte de *Giraldus;* j'ai cru devoir les respecter, comme ils peuvent reposer sur une erreur du traducteur ou du compilateur.

Les notes enfin cherchent à éclaircir quelques passages douteux.

ZURICH, Pâques 1892.

Jacques Ulrich.

Errata.

1,12 les | *las*
2,21 post | *port*
3,20 en aissi | *enaissi*
6,21 de llibre | *del libre*
9,18 recosta | *rescosta*
10,9 guadario | *guardario*
15,19 aquel[s] | *aquel[s que]*
16,5 condito | *conditio*
21,19 s'enguarda | *s'en guarda*
21,20 mot | *mort*
33,16 (una) | *una*
30,6 angles | *Angles.*
43,11 demantenen, | *, demantenen*
44,12 ha vi acomplit | *havia complit*
55,12 perir. E | *perir e*
65,13 coceubada | *coceubuda*



[19d] Aissi dejotz s'ensec d' un libre que parla de las merevilhas de la terra de Ybernia e fo trames lo dih libre al S. e benaurat papa Johan XXII per fraire Phelip [1] de l' ordre de predicadors de la gliesa de Corcagen en Ybernia pausada. — E prumeiramen es mostrat, cossi un apelat Guiral fetz un petit libret d' aquestas merevilhas.

Fo un apelat Guiral paren de Henric rei dels Angles, qui fo trames en Ybernia amb Johan filh del dih rei, e quan foro aqui, aquest Guiral se merevelhet de las causas que dieus fasia en aquelas partidas darreiras del mon, les quals causas no ero vistas en autras regios. E d' aquestas merevilhas lo ditz Guiral fetz un petit libret loqual no contenia pleneira aprehensio d' aquestas causas, e d' aisso no es merevilha, si aquel libret no contenia pleneiramen las ditas merevilhas, quar Beda e Solinus que tractero d' aisso, hi defalhiro. E per so lo dit fraire Phelip legi lo dih libret del dit Guiral e amb aquo que trobet aqui de vertat e profechable, el fetz

[1]) Note en marge: ministre.

aquesta obra amb autras causas melhors e majors que hi ajostet.

[f 20a] Aissi dejotz s' ensec de Ybernia on es situada ho pausada.

Hybernia es aprop Bretanha la major, mas plus verayamen a dire Hibernia es paujada outra Britanya e Vallia e Esscocia per l'espasi d' una jornada navegan per aigua. *E es situada* en la mar gran occidental. Empero aquesta mar passa per un estrech luoc dins Hibernia e Escocia e d' outra aquestas fis no se troba terra, ni home, ni bestia de qualque condicio que sia no hi habita. E aqui no pot hom veire si no l' aigua e'l cel senes autra causa. La mar aqui decorr e va per vias rescondudas que no aparesso. E aissi, quan las partidas devas orien per lors signes que a autras partz no so acostumatz a veire sobremonto e aparesso, aissi las circumferencias ho la fis que son en occiden, per las merevilhas que so aqui, so mot noblas. Donc s' e[n]sec que Hibernia es costa Britanya e Vallia e Escocia ha ladrier ho decosta, e onque los naviguans ano en occiden, e so vist aqui en qualque post que els sio.

Aissi dejotz s' ensec de la quantitat ho de la grandesa de la ilha.

Hibernia es al lonc [e] al travers estenduda senes alqun mesa de las terras denan dichas. E seguon que es dih,

Hibernia es estrecha, mas quan ha la vertat, ela es en lonc e el travers longua e largua. E aisso ditz un apelatz Solinus; e seguon que ditz Beda, Ybernia dona e atribuis bon aire e clardat bona ha Bretanha.

De la distinctio e de la qualitat de las partidas de Hibernia e de la bontat ho de la grassa de la terra.

Aquesta regio de Hibernia ansianamen fo devisida amb un pauc en V partidas, so es a-ssaber en una partida apelada Momania, e en dobla, autral e bisa, e en Lagenia e en Ultonia e en Comatia. Empero coma V ducs sai en reyre fosso vengutz en Hybernia de Grecia que no sabio la dicha divisio, vau devisir aquesta Hybernia en V portios eguals entre lor mas. Los quatre se departiro d' aqui, e lo quint que hi remas, apelat Elani, tenc tota la terra jotz se e d' a[f 20b]questas V partz el ajostet V petitas portios; en que mes una part coma aquela, que plus valia e melhor terra era que tota l' autra, e'l ajostet *ho apropr[iet]* a si la taula del rei e aquela partida fo pues apelada Midia, quais coma aquela que era pausada el mieh de Hibernia. E en aissi aquesta Midia fo ajostada amb las V partz denan dichas.

Hibernia es terra pausada en vals e en puetz e a decosta se las ribas de la mar. Hibernia es terra fort bassa, empero dins aquesta terra ha vals e puetz motz grans e es terra sabulosa mais que peirosa. Questa terra

es mot grassa en blatz gitar. Aqui ha mainhs boscs e mainhs pasquiers e mainhs pratz. Aqui ha pro mel e e lah e vi, jaciaisso que no hi aja vinhas, empero los vis hi so portatz per la mar per lo guazain que hom i fa. Aqui ha mainhtas abelhas, jaciaisso que Solinus e Horosus que parlero de Hybernia, ayan ditz que en Hibernia no a serpens, ni a tart auzels, ni hi ha neguna abelha. Mas quan ha la vertat ilh dischero vertat de las serpens, mas del remanen hi a gran copia.

Dels fluvis e dels lacs e dels peissos que so aqui.

En aquesta ilha de Hibernia ha mainhs fluvis en que ha mainhs peissos e bos. Ha hi atressi mainhs bos pesquiers e grans especialmen plus que en autra terra. En aquetz pesquiers ha el mieh alqunas ilhas en aut, on a mayos, on hom pot habitar seguramen e delichablamen. E en aquetz luocs hom no pot venir senes navigil. Per totz los ladries d'aquesta terra ha gran copia de peissos de la mar que es decosta.

Mas els denan ditz lacs e fluvis que so aqui natz quais propriamen ha gran copia de peissos e majormen de salmos e de luss e de trochas e de solas mot grassas e de lampresas.

Ha hi atressi estancs pluros, hon ha mainhtas condicios de peissos que en autra terra no so.

E dels auzels d' aquesta terra e de lor natura.

En Hibernia ha mainhta copia de auzels aiguos que volo per l' aire, que ha autra part no so atrobatz, empero sai en reire no n' i solia tan aver.

En aquesta terra ha copia d' austors e de falcos e d' esparviers que so fortz el pieh e au los becs corps [f 20^{c}] e agutz e los pes be guarnitz d' onglas mas que en autras regios.

E es merevilha d' aquetz auzels, quar els fau lors nius ta soven coma anc feiro, e jaciaisso que a totz ans els fasso auzelos, per so no creisso en nombre ni plus ni mai. E si s' endeve que un d' aquetz auzels perda so par, decontenen l' hi n' es donatz autre, e quan no lo troba, el mor, e jaciaisso que mermo, empero nul tems no cresso. E seguon que ditz Cassiodorus, aquetz auzels vivo de rapina, e quan ve que lors auzelos se comenso a marcesir, lo paire e la maire las turbo els nius, per que no acostumo aver mol repaus. E aisso amb las alas los bato, per so que los costrengo a volar. E quan ve que au poder de volar la [1]) natura los estruis petit a petit a cassar e penre. [2]) E quan ve que au [a]pres (que) aquo(m), lo paire e la maire los costrenho que s' en retorne senes retorn, coma malvas paire e malvasa

---

[1]) ms. ua.

[2]) Note en marge: [Et es] vertat majormen [dels] esparviers, e aisso, senher, [a]vetz el libre que parla dels.

maire que casso lors efans fora lor pays. Quar plus leugeira causa es essenhar aquels que so ruddes que no so los [es]p[ar]vers a meure de lor estamen. E per l' ischemple d' aquetz auzels totz bos paire e tota bona maire deu enaissi istruire sos efans quan so joines, per so que en lor velhisa aprofecho. [1])

Aissi meteihs ho fau los pastors e'ls paires de Sta glieja de lors filhs, so es a dire d' aquels que au ferm entendemen, quar els lo fau apenre per so que essenho e fasso obras de dieu, e enaissi[2]) los costrenho de laissar aquest mon e fau los anar ha la presa, so es a dire sus el cel. E aquetz auzels denan ditz e totz autres que vivo de rapina; los femels en Hibernia so plus fort que no so los mascles, jaciaisso que en tot pars sia lo contrari; e per aventura aisso significa la malicia de fenna que es plus fortz que no es d' ome, quar seguon que ditz Tullius: un home alquna vetz per alquna causa de profeh fa una felonia, mas la fenna per ocaijo d' alcuna causa de cobesa que desira a far no dobtara a far totz mals, per so que fasso so que vol. E aisso es escrih el III c. de llibre Ec[lesia]stic, on ditz: Brevis est omnis malicia super malicia mulieris, quais digua: Neguna malicia no se fa amb aquela de la fenna.

De l' esparvier es aisso especial causa que quan ve l' ivern fort, el pren un auzel, quan ve vas la nueh. E

1) **Note en marge: [aques]ta alleguacio no fa [lo aut]or a prepaus.**
2) **ms. enaisso.**

per tota la [f 20^{d}] nueh la te amb se per que lhi done calor, e lo mati la laissa anar senes mal. En Hibernia ha tanta copia de gruas coma en autra de milos *ho de busatz.* E comunalmen no anarau ho volarau si no que sio C ho dejosta. E an aital natura que la nueh la una fa ischirguait quan las autras pauso, e per tal que no s' adorma, ela te una peira el pe en penden e l' autra te enplumat; e si tan era que sons la atrapes, la peira li cairia e adonc ela se excitaria e las autras. E per lo ischemple d' aquest auzel nos autres ho devem far, quar nos devem far issirguait, e que prendam cura en nostres coratges e luoc de la dicha peira e que cogitem e estem en bo prepaus, quar no sabem, cora deu venir lo laire o'l raubador, so es a dire l' enemic, per nos decebre. Aquest [1]) auzel ha lo fetje ta caut, que degiris lo ferr; aissi los coratges embegutz de caritat domda e assuausa tot home a patz e ha concordia. En aquela terra ha gran copia de pavhons domeses e de salvatges; empero gualinas salvatjas hi troba hom a tart. E aquelas que hi so, so petitas e so a maneira de perditz en gran e en color. Mas callhas hi a pro e racule (sic) que so raucas e parleiras. [2])

E ha lauzas que lauso lo jorn, ha i atressi autres auzels ha gran copia apelatz bernace, e naisso na-

---

1) ms. Aquesta.

2) Note en marge: e so apeladas aqui vulgarmen Gurtas.

turalmen contra natura, que so semblans ha aucas salvatjas, mas trop so menors, e aquetz auzels s' engenro en las lenhas que decorro per la mar que so apeladas d' avet. E prumeiramen aquetz auzels s' engenro en aquestas lenhas coma guoma, pues en aisso se congrua un closc a maneira de limatz, e aqui aquetz auzels se formo dins lo closc e pendo en aquestas lenhas per los becs, e aqui esto en penden troque so cregutz e au mes plumas *e pues* elas caso en la mar ho s' en volo per l' aire. E aquetz auzels noirisso se del suc d' aquelas lenhas de la mar. E mainhtas vetz d' aquetz auzels pendo en aquestas lenhas plus que mieh estan dins lo closc e per aquesta maneira elos s' engenro senes huous e senes procreatio d' auzel e nus tems no coho a autra part ni fan nius, enaisso [1]) merevilhosamen aissi quan desus es dih. E en alqunas partidas de Iber-[f 21ª]-nia ha evesques e religios que manjo d' aquetz auzel, quan dejuno. E diso que no es pecat, quar no so engenrat de carn, mas els fan pecat e proha se per semblan, quar se alqus manjes de la cuescha del primier home que fo formatz del limo e no de carn humana, no es doptes que foro colpables. Atressi es d' aisso ischemple de la fenna prumeira que fo formada de la costa de l' home senes semensa d' ome e mainhs d' autres ischemples. E majormen aitals deu aguardar mainhtas bestias que

[1]) ms. an aisso.

per la gracia de dieu so *formadas* [1]) seguon natura mascle e femela, de las quals hom no manja.

Atressi en aquesta ilha de Ybernia ha mainhs auzels de doas formas de natura que so apelatz aurifrisios, e so menres que aigla, empero majors so que austros e au un pe mot be guarnit d' onglas e ubert ho fendut per bo penre. E l' autre au claus e pacien, e es merevilha d' aquetz ausels, que els volo sobre los fluvis de la mar mot aut, per so que ayo la vista plus aguda a guardar en bas. Els esto en aut volan ses meure alas, e quan veso en l' aigua, per quan que sia trebola, los petitz peissos anar, els dischendo en l' aigua e aqui s'escabosso totz, e amb lo pe claus [2]) els nado per l' aigua, e amb l' autre ubert els prendo lo peisso.

Aissi es de l' enemic, so es del dyable, loqual en aut estan aguarda los mondanals en aquetz trebols negocis d' aquest mon. E ve qualque causa que els fasso, per quan que sia recosta. E quan aquetz au prosperitat de riquezas en aquest mon, l' enemic va vas lor quais amb pe blanden e claus [3]), e aprop amb lo pe raubador e fendut el raubis e pren las caytivas armas.

Ha hi atressi alqus autres auzels que apelo martinetas, e so menres que l' ausel apelat merle, empero petit n' i a e vau per l' aigua e so a maneira de callha e manjo

1) ms. formatz corrigé en formadas.
2) ms. suaus.
3) ms. suaus.

los petitz ausels, mas en color so dischemblans ha la callha, quar els au lo ventre blanc e lo dos negre e en autras regios las callhas au lo ventre piguassat e'ls pes e'l bec vermeilhs e'l dous e las alas quais lusens e vertz ha maneira de pahos. E es una merevelha d' aquestas bestias, quar quan so mortas, si hom las metia en luoc sec, nul tems no poirerio, e si ero pausadas mortas entre draps [f 21b] o entre autras causas, qualsque fosso, las guadario d' artas e de poirir e las fario bo holens. Enquera es plus de merevilha que si hom pendia aquestas bestias en albre o a autra part totas mortas, atres ans metrio novela pluma, coma se vivio.

Tot enaissi es dels S. homes, que so ples de la calor de caritat que so pausatz quais en luoc sec, quan au (en) lors bonas costumas, e enaissi no temo de corruptio. E quan alqus so ajostatz ab aitals saints homes, no aurau paor de la arta que los manje, so es a dire de pecat, ans apenrau be decosta aitals estudis de bos faitz e serau lausables per odor de vertuz. [1]) E dementre [2]) que els estarau enaissi en aut quais perdutz per pessa e per cogitacio, e no volrau cossentir a re que sia de pecat, e'ls crescherau de vertut en vertut de jorn en jorn e enaissi serau renovelatz de bo e melhor, despolhans se de velh home, e vestens se de novel home,

---

1) Note en marge: aisso dit] que ditz aquc] tara ho per] bo e mal perseverar] cum sancto.

2) peut-être: domentre.

so es a dire laissar mal acostumat a far per coratge e per obra, e far be de novel e en aissel persevrar. E aisso es gran profieh de tota lausor, quan per los bes que s' enseguo, los mals passatz so vencutz.

E la partida boreal ho devas bisa en Hibernia habondo los cig[n]i[s], empero en Ybernia a tart so atrobadas las guantas. E es a merevilhar d' aquetz cignis que essenho que hom no's deu dolre ho planger dels crims de la mort, quar els, dementre que so ha la mort apperelhatz e volo morir, els se meto cantar, mespresan so que au passat ni fah, e aissi quais fau vertut en so que es necessari a far, so es morir. Aissi es d' aquels que so en aquest segle que, si so net e purs de pecatz, els no dopto lo passamen d' aquest segle ha la mort, ans se'n departo mot alegramen, e aitals cobecho beure de la fon viva, so es veire dieu, e per so desiro esser delhivratz e esser deliguatz per la mort, per so quar desiro esser amb Crist.

Es atressi a merevilhar de las guantas que so de tal natura que elas seguo las aiguas fresas e geladas e laisso las caudas ho tebesas, e aitan quan dura l' ivern, elas esto en aigua troque primavera, e pues adonc se'n torno volan per l' aire. Aissi es dels S. homes que, estan en aquest mon que es fre e ses calor de be, persevero en las cavas ho en autres luocs [21c] de religio fajens penedensas troque ha la primavera, so es a dire ha la envocatio de l' angel que los apela e los transporta

sus a dieu. Es enquera merevilha [1]) d' aquetz ausels que en ivern so fachas eschilhadas, quar enaissi quan desus es dih, quan l' ivern es passatz, elas s' envolo en longuas partidas e aqui estau. Elas no manjo ni se noirisso d' alqunas causas coma autras bestias fau, ans esto adonc raubidas en lor meteihsas, coma si no ero ni vivas ni mortas. E pues elas s' en retorno venen l' ivern amb zephiers e amb la prumeira yronde.

En Hybernia [ha] atressi ha autras bestias que so apeladas glires, e per lo dormir que fau so fort grassas; e gliscere (sic) vol dire creisser e cobeytar. Aquesta bestia tot l' ivern no fa mas dormir e jay coma si era morta. E quan ve l' estiu, ela revivis. E seguon aquesta bestia fo un pecaire que ditz que tot jorn no fasia mas dormir, quar re de be no fasia. Ha aquesta bestia so semblans alqus, dels quals lor esperit es raubatz sus vas lo cel per la gracia de dieu, e aissi estau en terra ni vius [ni mortz] e pues torno en lor meteihs.

En Hybernia no ha gralhas negras, e se n'i a, a tart las troba hom, e so deguisadas a autras bestias. Aquestas bestias vau costa las ribas de las aiguas on ha rocas, e aqui porto los peissos petitz que so reclaus dins los closc, e quar amb lo bec no podo franger los closc, e elas los laisso corre d' aut sobre la peira e enaissi los frango. Aisso ho fa lo diables del[s] humilhs d' aquest

---

[1]) **Note en marge: ha la fidel.**

mon, que quan ve que no los pot atirar a si, el los fa montar a dignitatz e a riquesas per so que per erguol ho per mal regir o per negligensa los fassa caire d'aut en bas e enaissi lo[s] fa franger e pues lo dyable los pren.

Es merevilha d'aquestas bestias, quar elas no hau engin que sapio far lors nius aissi coma las autras bestias los fau en luocs segurs, ans fan lors nius en via [1]) poblica ho en albre que es costa la via publica, ho en rocas. Elas no cogito dels vens ni temo homes ni serpens. Aissi ho fa calcus que on plus fortz es e mais sabis, mais se habandona a luxuria e ha malvasa amor e no sap guardar maneira ni trempansa. E aisso es mostrat en David e en Salamo, quar l'us [21[d]] pequet en homicidi e l'autre en el crim de apostasia per la gran amor e malvasa de fennas.

E aissi quan las merlas so en Bretanha [2]) totas blancas, aissi en Ybernia (croeric) so totas blancas. E es la natura d'aquestas bestias aitals que elas pendo els boyssos los scarabeos e aqui la espina sussa e pren lo vere d'aquela bestia. E es merevilha d'aisso. Casquna d'aquestas trees causas es bona per se, mas quan so ajostadas l'una amb l'autra, adonc hi es gran malicia si es a dire lo vere. [3]) Aissi fo del creaire del cel que

---

1) ms. una.
2) ms. treta.
3) Notc en marge: e so es a dire aquela bestia que es blanca coma merles, e lo scarabeus que per aventura vol dire escaravat e la

ajostet l' esperit ha la carn per gran merevilha e de contenen que fo ajostatz l' esperit amb la carn, demantenen hi fo lo vere, so es a dire malicia de pecat. E empero en casou d' aquetz tres no 's trobera pecatz ni malizia denan que fosso ajostatz l'us amb l' autre. [1])

De las bestias salvatjas e silvestras.

En las partidas occidentals ho de occiden so totas maneiras de bestias salvatjas, quar aqui ha cers mot gras que no podo be corre, e aitan quan so menors, aitan so plus orguolhos en cap e en corns. Aqui ha porcs senglars a gran copia, e lebres, mas petitas so e so semblans a cornilhs en pels e en grandesa.

Es hi atressi una bestia apelada tayus qui en autra maneira es apelada melota, e es bestia no nedea e mot [2]) fort e demora per puetz e per peiras.

Ha hi atressi una autra bestia apelada scrobes que demora jotz terra e tot jorn fola terra amb los pes.

Ha hi atressi divers genres de cers que seguon natura so mot deformatz e au l' esquina pelada.

---

espina quar (e) neguna d' aquestas causas per se no ha vere, mas quan aquela bestia a pendut l' escaravat el-l' espina, adonc quan l' escaravat poiris, se congrua lo vere el-l' espina.

1) Note en marge: So es a dire: el cors per se ni el esperit per se ni el cossentimen per se, mas quan lo cors e'l esperit e'l cossentimen s'ajosto a mal far, adonc hi es malicia de pecat e aissi fo del primier home que pequet en cors e en esperit e en cossentimen.

2) ms. mort.

Ha hi atressi bestias dichas taxi, mas de castors [1]) no hi ha ponh ni de talpas.

Mostelas hi ha pro e so fort petitas e fort rossas. Aquesta bestia es plus fortz e mai ha de vigor que no mostra el cors, e pren grans ratz. Las lebres e los conihls d'aqui porto la mostela en las partidas de orien per so que aussio lo basilic, que ab sol so reguart aussi tota causa, aissi coma l' escorpio aussi lo leo amb son vere. Enaissi es de la provisio de dieu, quar als menors dona forsa alquna vetz e poder de vencer los majors. E no es en terra ta gran ni ta benaurata causa que 's puesca esgausir de felicitat pleneira. E seguon que ditz Beda: doas maneiras so de bestias en Ybernia mot nosens, so es a di-[22]-re lops e volps, e podo [2]) hi esser ajostatz los ratz, los quals soven manjo los gras, e autras causas en rosen afolo e dissipo.

Dels verms venenos e nosens que no so en Ybernia.

En Hibernia so totas maneiras de verms except aquel[s] so verenos ho que porto vere. Quar aqui no ha serpens ni colobres ni grapaütz ni ranas ni tortuas [3])

---

1) Note en marge: que so castors ni qual natura au, vos senhor, ho avetz el libre de las bestias; aqui meteihs parla de las talpas e de lor natura.

2) ms. podi.

3) Note en marge: tortuas ditz aquest libre en lati.

ho tortuguas ni escorpios ni dragos. Empero aqui ha aranyas e sanguissas que bevo lo sanc, e lagerts[1]), mas a tart los hi troba hom, e aquestas bestias so de tot no nosens. E los cassadors affermo e diso que lo defalhimens de las bestias es aqui per la condito de la terra que no suferta vere. E aissi quan [a] aquesta terra defalhisso naturalmen alqunas autras causas que so en autras regios, aissi naturalmen defalh aquesta terra de Hibernia de totas bestias verenosas. Los autres diso que aiso no es per la conditio de la terra, ans es be aisso, quar lo luoc aquel es contraris ha causa verenosa. E aisso ditz Albert que ditz que aquestas bestias no au sanc, e se n' au, petit n' au, per que no 's podo engenrar ni viure en aquel luoc freh per la gran humiditat que hi es, e aitals bestias au mestiers de luocs cautz. Mas aquesta raso es mot frevols, quar en mainhtas regios, hon fa gran freh e gran hivern, so mainhtas serpens. E en Hibernia no fa sobregran freh ni sobregran caut, per que aquesta raso es nulla. E ha aisso *qu' es endutz* que fa a prepaus, quan Albert ditz que aitals bestias no au sanc e se n' au, petit es, aisso fa plus al contrari que no fa a prepaus. Quar los peischos so senes sanc, ho se n' au, .petit es, e d' aquestz empero ha gran copia en Hibernia e en fluvis e en lacs e d' aquels de la mar. Mas aquesta raso alleguero los tractadors

---

[1]) Note en marge: lacertas.

naturals que tractero de la natura de las bestias la qual no val re aissi.

Empero en las autras terras convicinas ho que se tocco amb Hibernia coma Anglaterra e Escossia e Wallia e las autras ilhas que so decosta Hibernia, ha mainhtas d' aquestas bestias verenosas. Say enreire ha aquest luoc per devotio anero mainhs S. homes que sagrero aquest S. luoc de Hybernia per sos bos meritz e troque a aquest presen jorn Hybernia es apelada ilha dels sainhs.

De la fuga de las bestias verenosas facha per S. Patrici.

[22b] Empero Guiral dih sus al acomensamen ho quais, que fo sercaire de las causas de aquesta terra mot diligens, cossi el no fetz mentio de S. Patrici e dels autres S. d' aquel luoc que purguesso la terra aquela. Per qual raso ni per qual fencha s' en laisset, no ho sap lo dih fraire Phelip compilador d' aquest libre, mas que ditz que lo purguamen de las bestias verenosas es aqui naturalmen aissi coma d' autras bestias que naturalmen hi defalho. Mas quan aisso es afermat ni raso no es dicha ni causa natural non es reduda, per que apar que hals sainhs d' aquel luoc es facha d' aisso enjuria, on so faitz mainhs miracles per los denan ditz S. E per vertat en aquela terra ha mainhs ausels e mainhs peischos e mainhtas bestias salvatjas, de las quals lo dih Guiral affermet que no hi ero e mainhtas bestias d' aquestas hi

so estadas aportadas que au frutifiat e creischemen pres e au acregut nombre. Empero causa verenosa aqui no pot estar e tot vere, qualque fos que seria aportatz d' autras partz en aquel luoc, tan leu perdria tota malicia e poder de vere ni noire no i poiria. E aisso no es pas per la condicio de la terra naturalmen ni per la complectio de tals bestias, ans es be per la gracia de dieu, laqual S. Patrici evesque de Hybernia obtenc de dieu omnipoten seguon que aisso es legit en sa legenda, e aisso es afermat per veraya causa per los escoltivadors de la terra. E en partida es legitz semblan cas de S. Hylari, evesque de Peytieus, loqual quan fo dischendutz en la ilha apelada Gallinaria que era plena de serpens, amb la sola vista los encauss[e]q totz, e anc puescas no hi tornero. Aissi ho fetz aquest S. Patrici que predican aqui la fe de Crist e levan tot error, per sos meritz glorios *encau[sset]* tota re verenosa e des aquel tems enquera vere aportatz d' autra part no hi poc noser ni aquela terra sufertar no lo pot.

De las bestias verenosas aportadas en Hybernia d' autras partz lasquals no hi podo vivre, ans moro encontenen. E que totas causas d' aquesta terra so contrarias a tot vere.

Atrobat es en las ansianas escripturas d' aquesta terra que parlo dels S. d' aquel luoc, que per esproar aisso que es dih de las bestias verenosas, hi aportet

hom d' autra part serpens en olas d' eram, mas ta leu quan ero el mieh de mar decosta Hibernia, morio. Enquera hi aportet hom causas plenas de vere que ta leu que ero [22c] el mieh dels fluvis decosta Hybernia, tantost perdio lor males del vere. E los mercadiers de occiden que venio en aquelas partidas que portavo aqui mercadarias amb naus, diso e a(s)fermo per vertat que alquna vetz quan avio descarguat las naus, trobavo als fons grapals vius, losquals gitavo foras en terra, e tantost giravo lo ventre desus e crebavo per lo mieh. Aquesta terra esta fort enemica hal vere, que si de la polvera d' aquesta terra hom gitava els camps ho els vergiers d' autras regios, de mantenen mor(r)io las bestias verenosas, si hi ero. Enquera las corresas del cuor de las bestias proprias nadas en Hybernia so medicina contra lo vere, quar si hom que es estatz mors de serpen ho d' autra bestia enverenada, rascla d' aquesta corresa en l' aigua e en beu, tantost gueris. E ditz d' aisso lo ditz Guiral que en un luoc el vi de sos huols una d' aquestas corresas metre en terra a maneira de sercle al qual luoc un grapal va venir, e ta leu que fo ha la corresa, *vai* cazer areire, coma si hom l' agues ferit el cap, aissi que anet de torn en torn, que anc no po passar outra e pues amb los pes el fos aqui decosta e intret s' en vas terra. Perque ditz Beda, que amb un pauc totas causas d' aquesta terra valo [1]) contra vere. Ditz atressi

[1]) ms. volo.

lo ditz Guiral que el vi que alqunas serpens que ero estadas batudas fortmen per so que fosso be everenadas, ha lasquals hom donava ha beure d' aigua, en laqual hom avia ras de las fulhas dels albres de Hybernia e demantenen que la avio beguda, gitavo lo vere e se desenflavo [1]. Recomda atressi lo ditz Guiraut que en las partidas boreals d' Anglaterra fo un joine que dementre que dormia, un colobre lhi intret el ventre per la boca e aqui estan lo colobre lo ros si, que aquest jorne no podia aver repaus, si no quan avia manjat un petit, quar adonc lo colobre se sadolava de la vianda que lo joine avia pres. Aquest joine que plus amava morir que viure, anava vesitar los S. per Anglaterra per so que agues sanitat. E quan ac tengut aisso longuamen e guerir no pogues, el ac cosselh que fos portatz en Hybernia. E quan fo aqui, el manjet de las viandas d' aquela terra e bec d' aquelas aiguas e tantost per la part darreira el va gitar aquesta bestia cruel tota morta, e pues el s' en tornet totz alegres e sas en sa terra.

[22d] De las varias lausors e de la natura d'aquesta terra.

Aquesta terra melhor de totas autras terras, es plus atrempada que autra terra. No [hi] fa grans calors,

---

[1]) ms. deiesflavo.

perque sia necessari querre las ombras ni hi [fa] ta gran freh que se covenha ha calfar. En aquesta terra fa a tart neus, e quan n'i a, mot petit dura. En totz tems los pratz hi so verdejans. L' aire d' aquesta terra es tan atrempatz que aqui no ha neulas que noso, ni hi ha mals esperitz coma enemicx e malas causas, e tempesta, ni hi ha auras corrompens. Aquesta terra besonya petit de metges, aqui so a tart trobatz homes malautes, si no aquels que moro de malautia que hau.

De las causas que so en occiden que valo plus qu' aquelas que so en orien.

Jaciaisso que en orien sio mainhtas riquesas, coma draps de sandat, de polpra e autres draps rics de diversas colors e tota maneira de metalhs precios e peyras preciosas e diversas (e) espicias mot bo olens, empero costa[n] aquestas causas ha gran perilh de vida e de sanitat. E jaciaissi que totz los elemens sio creatz als us dels homes, empero aqui los elemens so mortals qui no s' enguarda, quar si hom aqui se ses nutz en terra, la mot es aparelhada; si hom si ses el marme neciamen, la mort es aparelhada; si hom hi beu l' aigua crusa ho corrompuda, la mort es aparelhada. Si hom hi va lo cap nuh, l' aura lo pertusa, si es fresa, e adonc la mort es aparelhada. Si es cauda, demantenen pertroba home e la mort es apres. En orien atressi fa troos e lo folgre hi ca, e hi fa sobregran caut. Enquerra si hom hi

manja outra mesura, la mort es apres. Si hom hi beu lo vi senes aigua, la mort es apres, enquerra si hom hi beu trop aquo meteihs. Atressi aqui las mayrastras offendudas so contrarias als fillastres, e las marinas als maritz e'ls cuocs corromputz als senhors *aitals personas fau a dobtar quar alquna vetz,* e porto las mas verenosas. Aqui atressi los manjars ho los condutz ho las viandas no so tan solamen verenos ho verenosas, ans atressi ho so alquna vetz las vestiduras e los draps. Aqui las bestias verenosas so contrarias ha bestias verenosas e ha no verenosas e las bestias nosens so contrarias ha las nosens e ha las non nosens. E homs atressi hi es contraris ha home. Donc entre tans de perilhs no pot esser segura [23ª] vida. Donc trop plus val mai occiden que orien.

De la bontat de l'aire de occiden.

Quals riquesas que se vuolho, sian en orien, que plus val la bontat de l'aire de occiden que no fau riquesas que sian en orien. Enquerra en Ybernia ha autres defalhimens de bestias coma de verms, e aquest defalhimens es bos. En aquesta terra no fa terra-tremol ni tross no y fa, apenas una vetz el-lan. Ni leo no hi raubis ni lhaupart ni orsa ni tygris [1]), ni hi ha hom

[1]) Note en marge: que es tygris, vos, senhor, lo avetz el libre de las bestias.

paor de causas enver[e]nadas qual que sio, quar vere no hi pot estar ni noire ni alqunas causas no hi ha que puesco noire, los quals so en orien, de las quals es dih el prochada capitol denan dih. Doncas plus sa es trop e plus segura causa estar aqui, on hom se pot halegrar de senitat (sic) segura e estar senes perilh que no fa ha autra part, hon ha mainhs perilhs, jaciaisso que aprop lo perilh alquna vetz hom hi tropya remedi. Donc aguardat tot aisso, plus val demorar en occiden que no fa en orien.

De las merevilhas e dels miracles de Hybernia. E prumeiramen de la ilha ellaqual homs no mor.

Un lac ha en Momonya davas Berya que es el mieh de Hybernia. Aquest lac el mieh luoc ha tres ilhas petitas e so prop del lac, que no hi ha mas un petit que no toco l' aigua del lac. E ella (una) ha una glyeya ansiana que es de relejios, hon devotamen servis hom a dieu. Ell' autra ha un ort, ella tersa ha un luoc propri deputat per los malautes, hon bastio hom una mayo, on los malautes sio receubutz. E en aquesta darreyra ilha no moric anc homs ho no hi poc morir de mort natural. E aquesta ilha es apelada la ilha dels vius. Empero alquna vetz los homes hi so fortmen malaudes que plus no podo, e adonc quan hom cre e ve que plus valria morir ha aquetz que no faria viure,

adonc hom los pren e porta los hom ella major ilha e demantenen que els so en terra, e els moro. E deu hom saber que e negunas d'aquestas tres ilhas fenna ni hi entret ni autra bestia femenyel, e si hi intres, demantenen mor[r]ia. E aisso es agut soven esproat per alqus cas e catas las quals hom li aportava per mal far e per autras bestias femenhels que tantost que hi ero, morio. Es atressi d'aisso gran merevilha que los ausels [23b] volans aparelhs en Ybernia per l'ayre, tantost quan s'apropyo d'aquestas ilhas, la femela s'en fuh e'l mascle intra dins.

Aquestas tres ylhas, seguon que diso alqus, sagret S. Hylari. E en aquestas tres ilhas lo dih fraire *que fetz aquest [libre]* ha soven mot estat, e ditz que tot aisso es vertat. Enquera en Ybernia so alqus cymiteris de S. homes que so, lonc tems ha, sagrat, e en aquetz cymiteris no es sebelida fenna. Aissi la esposa no sec son espos e'ls guals intro hi senes gualina.

De la ilha de gloria hon los cors dels homes no poirisso.

En Comacia en occiden ha una ilha que seguon que hom ditz, es sacrada per S. Brandanum. En aquesta ilha neguna caronha no hi pot poirir ni corrompre, ans no ha lonc tems que lo(r)s cors humanals hi ero a-ssebelir costa la gleya e costa lo cymiteri que no poirio ni ero corromputz, jaciaisso que hi aguesso estat lonc

tems. E los homes aguardan aquetz cors hi conoussio lors avis e'l paire de lor avi e mainhs d' autres. L' escoltivadors de la terra apelo aquesta ilha ilha de gloria. E no ha guaire que fraire Johan de l' ordre de predicadors[1]) evesque d' aquel luoc intret en aquela ilha e quan vi aqui tan abominabla causa, el va comandar que hom sebeligues aquels cors. E adonc los cors foro sebelitz. En aquesta ilha quanque que hi esto las carns de las bestias cruas, totas horas esto freiscas e so bonas a manjar. E si hom las porta foras la ilha, tantost quan so al mieh de l' aigua que toca la ilha, de manten[en] flaira, que hom no ho pot cogitar, aissi que los verms hi troba hom a foiso. Enquera hi a plus, que jaciaisso que per tot Hybernia hi aya copia de ratz, en aquesta ilha non ha negu ni hi nay, e si hi es portatz, tantost mor, ho de mantenen s' encorr ella mar. E si homs l' enpacha, mor.

Del purgatori de S. Patrici.

En las partidas de Ultonia ha doas ilhas e en la una ha una glieya de relejos fort honesta e fort delechabla, e es soven vesitada pels S. angels. L' autra es lasa e fera, plena de demonis, los quals so aqui vist visiblamen, en grans companyas e en grans pompas. E aquesta darreira part ha en se IX fossas. E si alqus

---

[1]) precidadors.

homs intrá en alquna d' aquestas, seguon que per alqus es estat (fatz [23c] au) fatz, el sera pres dels malignis esperitz e tota la nueh o altan quan hi estara, sera tormentatz de ta greus tormens de fuoc e d' aigua e d' autres tormens variables, que quan venra al mati, a penas hi trobara hom de sa corpora que una part se tenya ab autra. E seguon que alqus diso, si [a] alqun home homs done en penedensa, que suferte per alqunas horas aquetz tormens, ja plus no sera tormentatz el fuoc d' ifern, si no pecava plus greumen. Aquest luoc seguon que los escoltavadors diso, es apelatz espurgatori de S. Patrici. E si alcus hi intra, necessari es que hi demore troque hal mati venen. E son i intratz mainhs que puescas no tornavo. Fo un apelat Nicolaus que se penedet fortmen de sos peccatz, si que dejunet per alqus jorns, e quan se fo be tormentatz per dejunhs, e el anet obrir la porta del potz d' aquestas fossas amb la claus que es guardada e la badia, e volc s' en intrar, mas los angels lhi vengro a gran corrs que ero vestutz d' albas blancas e discero lhi que fos fortz e paciens, quar mainhs tormens lhi covenria ha sufrir, e vau lo enformar, que quan se sentyria esser tormentatz d' aquelas penas, que tantost clames e dices enaissi: „Jesu Crist, filh de dieu vius, ayas merce de my pecaire.“ E aprop los angels s' en anero e el s' en intret el poss, e tantost los dyables vengro e vau lo tormentar de greus penas; prumeyramen per clamors e per espaventables reguartz; pues lo preiro

e gitero lo ella fornatz, hon era lo fuoc totz bulhens on ero mainhs tormentatz de greus penas, mas ha quascuna d' aquestas penas el desia so que los angels lhi avio essenhat, e era delhiures. Puescas los diables lo vau menar ha un autre poss mot gran tot ple de fum e de pudor que homs no podia sufertar, e aquest luoc los enemics apelavo ifern e aqui els lo comensero a gitar. Mas el comenset a cridar: „Jesu Crist, et cetera", e tantost los dyables s' en fugiro e vau evanuyr. E el remas senes nafra e senes deca. E aprop, quan s' en volc tornar, e el va veire un pon sobre lo qual lo convenya a passar. Aquest pons era politz e afaytatz desobre a maneira de glatz ho de neus gelada. E dejotz avia un fluvi de sulpre e de fuoc, e va se metre desobre per anar e ha cascu pass el comenset envocar lo nom de dieu e ditz: „Jesu Crist, et cetera". E aissi el passet totz segurs senes mal. E quan fo passatz [23d], II jovensels lhi vau apparesser e vau lhi mostrar una cyotat a maneira de paradis e dischero lhi que s' en tornes a sos amics e aprop XXX jorns el passaria d'aquest mon e seria mes en paradis. E aprop aquest Nicolaus va recomdar tot quanque lhi era endevengut e aprop XXX jorns el redet l' esperit ha dieu. Atressi en aquest luoc intret no ha gran temps una fenna per aquesta maneyra meteihs e per aquesta maneyra s' en issi. S. Patrici essenhet la vida perdurabla d' aquels que moro en bon estamen a la gen cruel, e ditz lor las

penas d' ifern quals ero, per so que estesso en bo estamen, la qual causa fo mot profechabla al pobol.

De las fons mot merevilhosas.

Una fon ha en Momonia que si alqus se lava d'aquela aigua, tantost es faytz canutz. E no ha lonc tems que alqus per esproar aisso lavet una partida de sa barba d' aquela aigua laqual fo tantost blanca. E l' autra partida remas en sa color negra. En Ultonya ha una autra fon que si alqus s' en lava, nul tems no sera canutz. Atressi en Comacia ha una fon d' aigua dossa al cap d' un pueh que doas vetz lo jorn defalh d' aigua, e puescas torna a maneira de mar. Atressi ha una fon ella darreyra part de Ultonia vas bya que las lenhas que esto redolan en l' aygua d' aquela fon, fa tornar en peyra, e si alquna fusta es dedins l' aigua, aquesta josta la meytat ho may ho meinhs so que sera dedins, tornara en peyra e lo remanen remanra en sa vertut de fusta. Atressi en Comacia ha una fon mot bona e dossa a beure als homes, mas ha las bestias es fortz damnosa. Ha atressi un lac en Ultonia mot gran que ha XXX^{m} pass en longuesa e XV^{m} en amplesa e d' aquest lac ve un fluvi mot bel, lo qual es apelatz Bamia e decorr ella gran mar devas bya. Aqui los pecadors trobo alquna vetz gran copia de peischos e alquna vetz per gran pesca de peischos hi rompo los filatz. Aqui el tems d' aquest fraire compilador d' aquest libre fo trobatz

un peiso no pas de la mar, mas que era dischendutz d' aquest lac a semblansa de salmo e era de ta gran quantitat que d' aqui hom no lo pot traire entier ni portar, mas a pessas lo portet hom per la proensa. Aquest lac seguon que hom ditz, ac merevilhos acomensamen, quar en aquela terra on lo [24ª] lac es, fo ansianamen sobre malvasa gens que se ajostava amb las bestias, si que lo pobol s' acordet que una fon, la qual era cuberta amb reverensa per aquels que ero aqui remanutz de barbaria, fos descuberta, per so que issiguesso d' aqui undas que venguesso sobre aquesta gen avol, per so que la terra aquela e la gen avol fos neguada. E endevenc se alquna vetz que una petita fenna venc ha aquesta fon per posar de l' aigua si que quan ac omplit so vaissel e ela auzi plorar son efan que era aqui prop, e anet vas el e laisset la fon discuberta, e adonc per la volontat de dieu fo aissi fah a la instansa del pobol que aquela fon gitet ta grans ondas, que aquela fenna e son efan e aquela malvasa gen neguet a maneyra de dulivi (sic) coma en un luoc particular d' aquela proensa. E coma aquesta fon cubrigues tota aquela terra per ondas, fo de la volontat de dieu que adonc aqui se congruet un estanc don venc aquest lac denanditz, e es merevilha d' aisso que los pescadors que peisco aqui, quan fa clar tems, veso en l' aigua jotz las ondas las torrs de las glieyas del pays que so estrechas e autas e redondas seguon la maneyra del pays e mostro ho

per merevilha a aquels que passo decosta. Donc seguon que es dih, aquest lac nasquet en la regio apelada Pentapolis per occasio *del pecat* de la malvasa gen que aqui era e es apelatz aquest lac mar morta, quar aqui no nays peissos ni ausel no hi pot estar. En Ultonia denan *per II ans* que los angles venguesso aqui en aquela ilha fo trobatz un peisso vas Carlenfordiam de ta gran quantitat e qualitat entre autras bestias que aisso era meravelha. Aquest peischos avia tres dens d'aur que pesava L onsas e aisso fo per aventura ha significar la aquesicio d'aquela terra que feiro pues los Angles a cap de II ans.

De las ilhas de Orchadia que so costa Ybernia e de Hisla[n]dia.

En la gran mar vas bya outra Ultonia e Calvedia so alqunas ilhas de diversa maneyra que so apeladas Orchades e Nichades e mainhtas autras ilhas de las quals amb un pauc foro senhor say enreyre los Norchagenes, jaciaisso que auora alqunas sio aplicadas a alqunas regios que so decosta. Aquesta gen de Orchadia so totas essenhadas anar per mar, e tot quan fau, fau e mar e fau atressi batalhas e mar amb las naus. E seguon que ditz Horosius [24b] e Ysidorus, XXXIII ilhas so dels Orchadieus (no) e las XX so desertas e las XIII so escoltivadas. Empero en la major partida d'aisse-

las hom habita al jorn deu. So atressi aqui alqunas ilhas en Hislandia vas bya que duro tres jornadas anan per aigua halonh de Hybernia vas las partidas de aquilo e la gen d' aquest luoc es fort breus en paraulas e fort drechureira e nuls temps no jura ni mentis, quar no sap que es messorgua. Aquesta gen usa de drehs d' evesque ho evesquals, los quals l'evesque comanda. En aquesta terra ha girfautz e austors que so mot grans e mot nobles. Devas la part de la bya, no mot lonh de las ilhas denan dichas, ha una destractio d' un luoc de mar fort merevilhosa, on las ondas e'ls fluvis de la mar de longuas partidas vau ferir e decorro coma per conduh, e passo aqui jotz terra rescondudamen coma si dischendio en abysme. E si per aventura alquna naus passa per aquel luoc, demantenen es raubida e destrucha.

Del lop que parlava amb lo prestre.

Recomda lo denan dih Guiral alqunas merevilhas que el ví en so tems. Denan tres ans que mossenher Johan evesque de Ybernia vengues en Hybernya s' esdevenc que un prestre venc de las partidas de Ultonya vas Midia e una nueh, e remas en una ilha que se toca amb Midia, e aqui el estet ha un petit fuoc que fetz costa un albre amb un efan petit que era amb el. E aqui estan un lop va venir ha els e ditz e parlet enaissi: „No ajas paor“, e adonc lo prestre lo va ajurar

per dieu omnipoten e per la fe catholica ho de la trinitat que no lor nogues e aprop lhi demandet quals creatura era que jotz bestial forma parlava paraulas humanals. E 'l lop respos e ditz que era dels homes de Ossoriens e de VII ans en VII ans per la emprecatio ho requisitio d' un abat apelat Natal, II, so es a dire mascle e femela d' aquels homes ho d' aquela gen de Ossoriens ero costretz anar fora lor terra ischilatz, e laissaro forma humanal e prendio forma de lop e quan ero passat los VII ans, els tornavo ha forma humanal e II autres venio e lor luoc, si ero aqui que no fosso enaissi estatz autra vetz. E pues lo lop ditz al prestre que el avio aqui prop sa sorr, so es a dire [24^{c}] la loba, que era malauta fortmen, e va lo preguar *per l' amor de dieu* que hi anes, quar ela se volia cofessar. E adonc lo capelas seguet lo lop, e lo lop va lo menar ha un albre prep d' aqui on era la loba jotz semblansa de mala bestia, que gemia e fasia grans planhs, si que lo prestre tot' ora amb gran paor lhi donet los sagramens de Sta glieya troque ha la darreyra onxio, e aprop ela fermamen se tormentet e amb gran instancia demandet e supliquet que lhi dones lo cors de Crist, mas lo prestre ditz que no l' avia aqui aparelhat, e lo lop que se era d' aqui alonguatz un petit, va venir e va mostrar al prestre un petit libret manual en que ero alqunas hostias consagradas e per so que lo prestre no doptes donar lo S. cors de Crist ha la loba, amb

lo pe e luoc de ma lo lop va penre la pel de la loba a sa testa e tyret la areyre troque ha l' anbolil, e tantost ela aparec en forma d' una fenna velha. E adonc lo prestre, mogutz aisso a far mai per paor que per raso, aministret ha la loba lo cors de Crist, laqual lo receup amb gran instansa e aprop ela se tornet en forma de loba aissi coma prumeiramen, e aprop lo prestre s' en tornet vas son petit fuoc e aqui lo lop lo acompanhet e l' efan que era amb lo prestre *la nueh,* e quan venc lo mati, lo lop acompanhet un petit lo prestre defora aquesta silva e mostret lhi de lonh una via segura per on passes e redet lhi grans gracias de so que fah avia e melhors las lhi redria, si nostre senher volia que ischigues d' aquel tormen, del qual avia complit doas partz. Mas quan venc al cap de II ans, e lo denan dih fraire compilador d' aquest libre passet per Midia, on era l' evesque d' aquella terra, adonc per far so senede per aventura, e aqui avia los evesques els abatz que ero sos vesis mandatz e preguatz per donar cosselh sobre aquel cas que lo denan dih lhi avia dih en confessio. Quan l' evesque saup que lo dih fraire passava per aquela terra, e lhi trames II de sos clers que 'l preguesso de part el, que sobre aital negoci el vengues en sa propria persona, si far se podia e neguna maneyra. E quan lo dih fraire ausi lo cas tot per tyeyra per los clers que lo lhi condero, lo qual el atressi avia ausit per autres, el lhi trames per letras so que el en

sentia de gen cujans, (se) quar esser no hy podia, quar empachatz era per alqus greus neguocis. E aquestas letras l' evesque creet amb lo coselh dels prelatz, e trames lo prestre denan dih al papa amb letras suas saseladas dels sasels [24^{d}] dels prelatz, en lasquals totz lo faitz e la confessio ero de tot en tot escritz. Aissi aquest fraire no parla, qual resposta ac aquest prestre del papa. Mas ditz que a creire fa per totz fermamen, que la divinitat pres natura humana. E ditz que negus no deu descreire ho doptar que dieus en un movemen no puesca far que humanal natura no se puesca mudar en forma lopina ho de lop, a desmostrar lo syeu poder e la sua venguansa. E es aissi facha questio, (i) si tals persona mudada en forma de lop sera apelatz homo ho lops ho bestia bruta. E S. Augusti XVI libre de civitate dei, on demanda de las merevilhas dels homes de orien e dels mostres que aquela regio fa, ditz que tot es d' ome tot quan es cotengut en sa difinitio, que lo lop que usa de raso e parla, deu esser apelatz home e no lop ho bestia bruta. Enquera S. Augusti el XVIII libre denan dih ret autre ischemple dels Archadiencs, *Una maneyra de gens,* que per sort nadan en I estanc tornavo en semblansa de lops, e aissi estan conversavo amb las bestias salvatjas d' aquela regio, e a cap de IX ans tornavo ha semblansa d' ome si no aguesso manjat carns, quan avio nadat de recap lo dih estanc. Aqui meteihs ditz S. Agusti, quan ha parlat de mainhtas

mudansas d' omes en formas de lops, que dementre que el era en Ytalia, ausi recomdar que ero aqui alqunas malvajas fennas que vendio fromatges que sabio mot de malas artz e donavo ho vendio d' aquetz fromatges ha aquels que passavo aqui, e tantost que n' avio manjat, se cambiavo en forma de jumens e portavo qualque causa que fos necessaria. E quan avio aquo fah, tornavo a forma d' ome e no cresio aver estatz jumens, mas totas horas homes. Aissi ho ditz un apelat Apulleius en sos libres, lósquals entitulet: de l' aze que era d' aur, e recomda aqui de se meteihs que quan ac preys de vere, aitan estet aze quan lo vere lhi estet dins son cors. Ditz atressi Sant Augusti que el vi en son tems alqus embegutz de artz encantayritz que tota re encantavo que semblava porc [1]) gras e rohze, aquetz porcs fenhs els vendio frandulenmen àls mercatz, mas ta leu quan aitals porcs avio passat qualque aigua que fos, envanesio e tornavo ha lor propria [25ª] natura. E aquetz porc outra tres jorns no podio esser guardat en semblansa de porc que no tornesso ha lor propria natura, jaciaisso que no passesso aigua. Atressi en Wallia e en Hibernia e en Scotia alqunas velhas se transmudero en forma de lobas e l' una ha l' autra en tal senblansa tyrava lo lah seguon que aqui se recomda. Mas los dyables ni los malvas homes, aissi pauc quan podo crear

---

1) ms. port.

senes la volontat de dieu, aitan pauc podo mudar lor natura senes la volontat de dieu, seguon que ditz S. Augusti, mas dieu permeten una senblansa se pot be mudar en autra, seguon que es dih, e adonc so vist autra causa que no so, aissi coma es d' una causa que per encantamen sembla alquna causa esser que per vertat non es. Mas de dieu omnipoten fa a creire fermamen que, aissi quan pot las naturas crear, aissi pot aisselas mudar, quan se vol, ho en jutgan ho en declaran so poder ho en transmudar de tot en tot una forma en autra, aissi coma la molher aguardan tras se contra lo comandamen de dieu mudet en senblansa de sal e atressi coma fetz de l' aigua vi e mainhs d' autres ischimples.

Dels guals cantans ho vociferans en Hybernia en una maneyra que ha autra part no se fa enaissi.

Los guals no designo la[1]) tersa ho la darreyra part de la nueh per entrevals *en Hybernia* aissi coma fau ha autra part, quar en Hybernia canto un petit davan jorn, e aitan es lo jorn lonh del gualcant adonc, coma es en autra part, quan lo gual canta la tersa vegada. E jaciaisso que no canto mas una vetz la nueh, empero no so d' autra natura que so ha autra part, e aissi

[1]) ms. ta.

meteihs hi canto aquels gals que so aportatz de fora. Mas enaissi coma en Bretania, fa petitas nuetz. Aissi Hybernia es plus prop de la nueh aitan, quan es plus prop devas sole[l]h colguan. Donc aitan, quan la nueh es aqui plus leu, aitan hi es lo jorn plus acochables aprop lo gualcant. Aisso vol dire que, jaciaisso que en Hybernia sio plus tost las nuetz que ha autra part per so, quar es plus pres de solelh colguan, empero de tota la nueh no hi canta mas una vetz lo gual, e aisso fa, quan es prep de jorn aissi coma hom ditz ha autra part que prop es de jorn quan lo gual ha cantat tres vetz.

E en tems d' estiu tota la nueh hi fa clar tems [25b], coma si era l' alba de dia per la clardat del solelh que esta aqui pauc jotz terra. Lo lops e las lobas en Hybernia fau lors cadels *maiorme[n]* el mes de decembre, e aisso es per la gran atrempansa de la terra. Costa la festa de nadal quan l' evesque, so es a dire Mossen Johan, se departi prumeiramen d' aquesta ylha, los corps verlule [1]) agro lors pols en mainhs luocs, e majormen costa las partidas de Midia, e aisso per aventura significava calque cas de mal que devia venir, seguon que pues s' esdevenc en aquel an meteihs de la mala mort que fo facha de Mossenh' Huguo de Lac

[1]) Note en marge: ausels so]

senh' d' aquela terra, laqual mort fo tractada per lo sieus meteihs.

Dels miracles e prumeiramen dels poms e dels corps *(de S. Kevin)*.

Auora anem als miracles e que acomensem ha S. Kevin, noble cofessor e abat. Domentre que aquest S. Kevi estava vas un luoc apelat Ghondelach e aqui agues menat clara e s^{ta} vida, un efan noble, lo qual el avia noirit, fo malautes e desiret aver de poms per manjar. [1]) E adonc aquest S. ac compassio d' aquest malaute e fetz oraso a dieu, e dementre que estava en oraso, un albre apelat salix que era prop de la glieya, va gitar poms los quals donero sanitat a l' efan e als autres malautes, e troque al jorn aquest presen aquel albre e autres que hom n' a agut plantat d' aquest costa la glyeya, geto a totz ans poms e neguna autra causa ni en [2]) fuolhas ni en lenha no senblo pomyiers, mas el fruh que geto, ans au de tot semblansa a salix. Aquetz poms so blancs e loncs e dono sandat plus que no so saboros, e te los hom en gran reverensa e porta los hom en longuas partidas e so apelatz poms de S. Kevin. Lo jorn de la festa d' aquest S. los corps de Ghondelach per la pre-

---

[1]) Note en marge: e los] albre] lors er(r ou n?)] so poda] ramesa] sa. nosay] es apela] men, sel-].

[2]) ms. el.

gueira d' aquest sanh no dischendo en terra ni prendo vianda, per so quar lhi tombero lo lah de l' efan que el noiria. Mas aquel jorn vau costa la vila e la gleya cridan, e de tot aquel jorn no han repaus ni refectio.

De las anedes de S. Colma que vulgarmen so apeladas certellas.

En Lagenia ha un petit estanc en que so los ausels, so es a dire las anedes petitas de S. Colma. Aquestas anedes foro fachas ta domesas el tems d' aquest S., que elas prendo vianda de las mans [1]) dels homes. E troque al jorn deu homs no lor far paor. Aquestas [25c] auselas vau quais a maneyra de coven, quar comunamen vau XIII ho atretantas [2]). E si endeve que enjuria si facha ha la gleya ho ha prestres ho ha clers ho ha aisselas anedes, aquestas anedes tantost s' en volo en un lac que es aqui lonh e d' aqui no tornarau ha lor prumier luoc, troque sia satisfah ha aquel que a pees l' enjuria. E aitan quan estarau absens, enaissi l' aigua del dih estang que era bela e clara, sera lasa e fera. E aitan quan so en aquest estamen, no hanarau hals us dels homes ni de las bestias. Esdevenc se *una vetz* que hom anet querre d' aquesta aigua de nuetz, on ero aquestas auselas per metre coire. E aissi quan hom trasia de

---

1) ms. mals.

2) ms. atretgenas.

l' aigua, una d' aquestas anedes en fo tracha ignoramen si que amb aquesta anede ignoramen alqunas carns foro mesas coire en aquela aigua *[la]s quals coire [no] podia,* si que hom vi que aquest ausel era aqui totz vius anan per las ondas de l' ola e gitet l' en hom e tornet s' en vas las autras que ero el lac e tantost las carns coischero que davans no podio coire. Atressi s' esdevenc que domentre que Deruncius rey de Lagenya passava costa aquel lac amb un apelat Rotbert filh de un apelat Esteve, un home amb un arc va aussirre una d' aquestas anedes e portet l' en e pelet la e mes la coire, e el fuoc el guastet tres fays de lenha cosen troque ha mesa nueh que anc coire no poc, e pues el la trays de la ola e trobet la aissi crusa, coma anc fo. Puescas l' osde de l' osdal, quan devisia las carns, va trobar entre las autras pessas aquesta anede mesclada e tantost el la conoug e dih: „Ho caitius, que mal t' es preys, que aquest cas sia esdevengutz en ta mayo!“ e aprop ditz que aquo era dels ausels de S. Colma e fo mot trist, si que tantost que ac dih aisso, l' ausel aquel que denan no podia coire va aqui denan totz per se meteihs esser cuotz. Mas aquel que l' avia presa, aprop no visquet guaire, ans mori caitivamen. Enquera s' esdevenc que un busat que avia raubit un d' aquetz ausels, s' en anet en un albre prop d' aquel luoc e aqui

[1]) ms. aqueste.

el casec de menbre ha membre e l' ausel remas senes deca, e aisso viro mainhs gens amb lors huols propriamen. Aissi meteihs fo d' una volp que avia raubit un d' aquetz ausels, que quan venc al mati, aquesta volp fo trobada neguada, que avia entre las gautas aquest ausel, lo qual remas senes deca e tornet s' en hal lac a las autras.

[25[d]] De la peyra que par miracle ret vi per ops de las messas.

En Momonia vas austa en las partidas de Corbragia ha una ilha, ella qual es la gleya de S. Miquel de relegio ansiana e mot nobla, on es una peira fora la porta de la gleya ha la destra part que amb un pauc no toca ha la porta que es cavada desobre, e a totz matis en aquel pertus d' aquela peyra hom troba per los meritz dels S. d' aquel luoc aitan de vi quan es necessari hà las messas que en aquel jorn devo esser cantadas en aquela gleya. Aisso meteihs per cas senblan es recomdat el dyaloge seguon que ditz S. Gregori de Marti de Campanha monge que fasen penedensa en un pueh aut on estava en una cava de peyra dieus per miracle volc que aqui venc aigua d' aquela peyra aitan quan ne era necessari al dih Marti a totz jorns.

De las pius e dels ratz que foro encaussat.

En Comatia a un borc, hon es la gleya de S. Famia e en aquest luoc ansianamen hi era acreguda ta grans

copia de pius e ta gran pestilencia que quais aquel luoc era desertz d' abitadors troque per las pregueiras de S. Famia aquestas pius foro transportadas en un prat que es aqui prop, aissi que per los meritz d' aquest S. anc puescas en aquest luoc no ha pius. Empero el denan dih prat n' a tantas que homs no hi au anar ni bestia no hi pot estar. En Lagenia ha una proensa laqual vulgarmen es apelada Femegena, laqual es de partida de Weysefordia, solamen per una aigua dicha Salensis, on no se trobo ratz ni viure no hi podo, si hi so d' autra part aportatz. E aisso es per los meritz de S. Ynori, quar per aventura lhi avio manjat sos libres ho autra causa.

Del fuoc de Sta Brigida que tostems dura e cenres no hi creischo.

Vas Kildaria de Lagenia, on es la gleya de Sta Brigida, so faitz mainhs miracles, entr' els quals[1]) es aquest I, quar des lo tems de Sta Brigida no fo que puescas e nueh e jorn e totas horas hi au fah las morguas fuoc gran, e tot' ora hi meto lenhas, e cenres no hi creisso. El tems de Sta Brigida ella dicha gleya servio XX morguas ha nostre senher comtada Sta Brigida, mas des que ela anet ha dieu, non hi foro mas

[1]) ms. quels.

XIX. Aquestas morguas au de costuma ha far fuoc aqui continuadamen, e ha cas-[26^{a}]-cuna nueh cascuna de las morguas fa fuoc e lo guarda tota la nueh si que totas agro fah lor guarda troque ha la desanovena, e adonc aquesta ditz: „Aquesta nueh vintena que s' ensec per se aguarda(r) S. Brigida; per so fassa sa guarda,“ e va laissar so fuoc. E quan venc lo mati, hom trobet de las lenhas que ero, a dire que ero estadas mesas el fuoc e'l fo aquel mati cremans. Aquest fuoc es evironatz de torn en torn, e dins aquest circuit mascle no intra, e se hi intra seguon que alqus necis au fah de mantenen, la venguansa de dieu ca sobr' els. Aquest fuoc no es bufatz per boca de femna, an[s] es be tan solamen amb sofletz ho bufetz. Enquera en aquel luoc cabra no intra per la pregueira de Sta Bregida. Aqui ha luocs campestres e mainhs que so apelatz pasquiers de Sta Brisida, hon no porta hom araire, quar negus no lhi au metre, e es dih d' aquetz pasquiers que jaciaisso que totas las bestias de la proensa los aro roos, quan ve lo mati, no hi aura meinhs d' erba que lo jorn passat. E es ditz d' aquetz pasquiers atressi que aitan quan las bestias en podo royre, aitan la rosada de cel aquela nueh venen n' i fa venir.

De l'ausel de Sta Brigida.

Des lo tems de Sta Brigida fo un falco que frequentava lo luoc denan dih, ho es la sua glieya. Aquest

falco avia acostumat ha anar al cap de la torr de la glieya. Aquest falco per lo poble era apelatz l' ausel de Sta Brigida. Aquest falco al guinhamen dels ciotadas ho dels castelas coma ausela domestica ha suaus perseguia las anedes dels camps e dels fluvis josta la planesa de Kildaria, e aisso fasia ab gran delectatio. E tan las perseguia que de l' aire las fasia caire en terra. E es merevilha d' aquest ausel que volan costa la dicha glieya no laissava venir so parelh, mas per amor quan trobava sa parelha e'l tems ho requeria, el s' en anava d' aqui e seguia la e satisfaya ha natura. E puescas quan ha vi acomplit sa volontat, el s' en tornava ha la glieya totz sols e aisso fasen el donava e mostrava gran segne de castetat als ecclegiastres e majormen, quan so dins las pertenensas de la glyeya, quar aqui se devo guardar de *lasesa.*

Mas al prumier departimen que mossenher Johan evesque se depart de Hybernia, un vela va aussirre amb [26^{b}] so basto aquest falco lo qual avia fah una prea no sabiamen en luoc, hon los homes venio e anavo; per que apar, que en vida longua e delechabla e amada petit se deu hom cofiar, quar la fi pot esser mala.

Del libre mirivilhosamen escrih.

Entre totz los miracles que so ha Kildaria, [no] me apar major del libre lo qual el tems de la dicha virgena

dictan l' angel fo escrihz. Aquest libre conte l' acordansa dels IIII evangelis ho d' aquels que feiro los avangelis (sic) seguon que ditz S. Jeronime. En cascuna pagena d' aquest libre so figuras diversas de colors diversas, quar aqui es la cara de la magestat, so es a dire de Jesucrist, que es aqui contrafacha merevilhosamen. So hi atressi las figuras dels evangelistas, de las quals la una figura ha VI alas, l' autra IIII, l' autre doas. Aqui es emprensa l' aigla e'l vedel e la fatz de [l'] home e del leo e d' autras figuras. E si aisso alcus aguarda breumen, que no ho aguarde ab subtilitat, ho li aparessera grossa causa, ho mal aseguada. E ha la vertat no es autra causa si no pura subtilitat. Per que si alcus (que) ho volha veire amb entendemen, aqui trobara e veira los secretz de art amb aitans de liguaturas fachas de colors fortmen noblas, lasquals enquera olo mot dossamen. É si be ho aguarda, dira que aisso es fah per obra d' angel e no d' ome. E aitan quan plus ho aguarda hom, plus ho volria hom veire e plus lhi semblaria causa novela e merevilhosa. La prumeira nueh que l'endema l' escrivas devia acomensar aquest libre, l' angel lhi va apparesser en somhe e mostret lhi una figura empremsa en una taula que tenia ellas mas e ditz lhi, *ella p[rumeira] pagena,* si cresia que el pogues far semblan figura del libre que devia acomensar. E 'l escriva que de tot ignorava tal art va respondre que no, al qual l' angel va dire que disses a sa dona, so es a

dire a Sta Brigida, que l' endema ores e feses pregueiras ha nostre senher que ha son escriva prestes reguardamen e subtil entendemen e que lhi dignes ubrir *los h[uols]* del cors e de la pessa e lhi redresches sas mas a portraire ho ha emprimir figuras alcunas de colors e de semblansa diversal. Si que aissi quan l' angel ho ac dih, aissi fah, e Sta Brigida va caramen preguar nostre senher per son escriva aissi que sas pregueiras fachas amb afectio e de coratge e de volontat foro vas dieu exausidas. [1]) E quan venc la [26^c^] nueh seguen, e l'angel lhi va apparesser autra veguada e va lhi mostrar aquela figura que denan lhi avia mostrat amb mainhtas autras figuras, las quals l' escriva mes e memoria e entendemen la gracia de dieu permeten. E puescas las mes e las ordenet en loucs competens del dih libre ni plus ni may, aissi quan lhi ero per l' angel demostradas.

Dels mirivilhos repaus dels sainhs.

Ella darreyra part de Ultonia ha alqunas montanhas on strues e grute [2]) e autres ausels en lor tems fau lor nius per lo refregeri ho lo repaus e per la partz que hi au per los homes e per los escoltivadors e per

---

[1]) Note en marge: Nuo aissi coissi e no lascha den]an que que sia exausida.

[2]) Note en marge: maney]ra d' ausels so.

las bestias d' aquella terra. E aisso es per la reverensa de S. Beria, quar en aquel luoc es la gleya de S. Beria. Aquest S. Beria no tan solamen es defendeyre d' aquetz ausels, ans atressi ho es de lor huous, quar si s' endeve, que alcus volha raubir aquetz huous e hi met la ma per raubir, tantost los ausels ischirau dels huous totz marcesens e rohz e vermelhs e si los vol laissar e tyre la ma atras, tautost coma contra natura veyra los ausels reclaus e'ls huous coma si [n]ul tems no fosso ischitz. Donc es d' aisso merevilha, que se aqui vau II, so es a dire un raubador per raubar los huous e un autre per aguardar lo raubador hi veyra los auseletz e l' autre hi veira los huous.

En Momonia vas auta entre la val de S. Branda e la mar gran, la qual mar decorr en Yspanha e en Ybernia, ha un luouc gran que d' una part es claus d' un fluvi, on ha copia de grans peischos, e d' autra part d' un riou loqual luoc per la reverensa de S. Branda e per los autres S. d' aquel luouc es segurs no tan solamen als homes e ha las bestias d' aquel luoc, ans atressi ho es ha las bestias salvatjas d' autras partz. E aqui no serau ja pres lebres ni porcs senglars ni autras bestias salvatjas per ca ni per cassadors. Ha aqui atressi un fluvi que ta leu, quan bestia que es perseguda passet [1]),

---

1) ms. passat.

no sera ja prea (sic) ni per ca ni per autre. E es merevilha d'aquetz II luocs, que ausels que hi syo no aurau la paor d' omes. Devas autra part del denan dih luoc ha un fluvi en que ha granda copia de peischos e majormen de peischos (sic). E aisso es per miracles dels S. que so aqui, quar los sainhs el tems passat avio acostumat a donar ha gran copia d' aquels peissos hals passans que passavo [26d] aqui, fosso estranhs ho peregris, e aisso fasio per amor de dieu, e per amor d' aisso dieus donet en aquel fluvi gran copia de peissos, e so de tal natura que per quanque hom hi meta de sal, no sera qui los vùol guardar de un jorn ha autre, que no pudisco e flairo que hom no los pot atendre qualque tems que fossa, empero a manjar aquel jorn que hom los a pres, so melhors que autres. E aisso es per esquivar cobeesa e avarecia.

De S. Branda.

Aissels miracles que de S. Branda so recomdatz, so mes en escrih. E prumeiramen cossi el estet per VII ans navegan e mar, on el metz mainhs trebalhs, hon dieu lhi fetz mainhs miracles e lhi trames los angels per el vesitar, e de la sollempnitat de la messa que dieu lhi fetz aquels VII ans, so es as-saber lo jorn de pascas ha cadaun an la qual sollempnitat era facha sobre un luouc merevilhos de la mar, e de la privatio

de la lutz e de la releguatio del caitiu Judas, al qual dieu no hac merse. Enquera es escrih els miracles de S. Branda, cossi el aprop mainhs trebalhs, passat los VII ans, s' en tornet en son pays e aqui el recomdet mainhtas merevilhas, las quals el avia vist que apenas ho podia hom creire que se poguesso far. Mas quar dieu fetz totas causas que far volgues el cel e en la terra e en la mar e els abysmes, per so se fa tot a creyre, quar dieus trespoderos pot far calque causa que lhi plassa. E si alqus plus de [1]) los miracles de S. Branda [2]) volha saber, lega son libre, quar aqui los trobara, que so fort merevilhos.

De la crotz que parlet e de sas vertutz.

No ha lonc tems que s' esdevenc lo miracle de s^ta^ crotz que s' ensec. Ha Bublima ella gleya de s^ta^ trinitat ha una crotz mot virtuosa, ella qual es lo crucifix. Aquesta crotz hol crucifix aquest el tems dels Onstinamorum denan que los Angles venguesso aqui, parlet. Fo un ciotada d' aquel luoc que prestet argen ha un autre e d' aisso no ac testimoni si no aquesta veraya crotz la qual el apelet en testimoni e en fermansa, aissi coma si lhi degues redre aquel argen ha defauta de

[1]) ms. so qne.

[2]) ms. Brandi.

l' autre. Mas quan venc per tems, aquest al qual era bailatz aquest argen va neguar los covenens que ero estatz en-[27ª]-tre el e aquel que lhi avia prestat, e ditz que el no avia pres argen d'el, mas l' autre ditz que el lhi avia prestat una certa quantitat e d' aisso avia testimoni la veraya crotz e els amb II aprop s' en vau anar ha la glieya ab mainhs d' autres e la s^ta crotz ho 'l crucifix ditz que vertat era. [1])

Puescas quan Ricart comte amb sa ost venya per penre lo dih luoc *ho ciotat* apelat Bublima, los ciotadas d' aquel luoc agro paor e volgro s' enfugir amb navigils. Mas prumeiramen en volio portar la dicha veraya crotz, si que vau venir ha ela per penre e anc meure no la pogro per engin ni per forsa que aguesso totz los ciotadas. E quan fo presa la ciotat, un d' aquels del comte que era arquiers, va venir ha l' autar de la crotz e va proferre un denier; e quan s' en tornava de l' autar, lo denier lhi va tornar detras ella ma, mas puescas el lhi tornet autra vetz e lo denier fetz aco meteihs que prumeiramen avia fah. [2]) E adonc aquest arquier denan tota gen se anet cofessar e ditz que en aquel jorn el avia faytz furtz ella mayo de l' arcediaque que era dins

---

1) Note en marge: Vos, senher, avetz senblan miracle el libre que parla de las auctorifatz dels sainhs.

2) Note en marge: que dieu no vol almorna d' ome que ha re de l' autrus.

las fis d' aquela gleya on era la crotz, e d' aisso hom lhi enjunhs penedensa, e retornet quanque avia agut de l' autrus, e puescas amb gran paor anet vas l' autar proferre lo denier e adonc lo denier hi remas.

Enquera, coma ha I apelat Raymon comestable del comte Ricard un jovensel agues emblat unas cambeyras de ferr, tota la maynada del dih comte s' anet purgar d' aquest furt per sagramen sobr' el altar denan dih. Mas pues no triguet guaire, aquest jovensel va venir d' Anglaterra on era anatz, e ditz que hom no agues sospet autre del dih furt si no el. E va se gitar als pes del dih Raymon, e fo magre e ca(s)tius e demandet perdo del furt aquel amb satisfactio que el en faria. E aprop el dih que el era en ta gran persecutio e tormen per la sainhta crotz, quar se era perjuratz el sieu autar que en veyre lhi era, que el portava una gran peyra hal col, aissi que repaus *[no trovava]* ni dormir no podia. E aisso el ditz denan trastotz. E per aquetz miracles e per los autres pues aquesta s^ta^ crotz es haguda e gran reverensa.

El tems el qual los filhs de Maur obtengro un castel vas Fernas, un jovencel de lors familiars per sobrenon apelat Fantastic fetz furt ella gleya de S. Maydoch e ta leu quan [27b] ac fah aquest furt, el esdevenc aurios e senes sen, e tantost aprop el fo desmenatz per alqun esperit e acomenset ha prophetisar parlan d' aquo que era a venir, e ditz enaissi: „Hieu vetz nostres homes

esser mortz“, e de mainhs desia lors propris noms e d’aisso prophetisar el no cessava troque venc sobre lor la ost enemica e en breu aissi coma ho avia dih e destinat, fo tot complit per vertat.

De aquels que no pogro fugir al fuoc de Sta Brigida.

Vas Kildaria fo un arquier familiar de Ricard comte. Aquest arquier sautet la sep del circuit, on era lo fuoc de Sta Brigida, e quan fo dins, el comenset a bufar lo fuoc ab la boca e demantenen que ho ac fah, el comenset a perdre lo sen, e aprop el va ischir defora aquel circuit, e aquel que encontres, bufava ella boca d’aquel e desia lhi: „Veies tu lo fuoc de Sta Brigida esser bufat enaissi?“ e enaissi el anet corren per totas las mayos de la vila, e onque trobes fuoc, el bufava e desia: „Enaissi se bufa lo fuoc de Sta Brigida.“ E aprop los companhos d’aquest aurios lo vau penre e liguar, e puescas aurios los va preguar que lo menesso ha la plus prop aigua que trobario, e els feiro ho, e quan fo menatz aqui, el que avia boca seca, en va tan beure que entre los bratz de sos companhos va crebar e morir. Enquera un autre per so que intres al dih fuoc va metre dins la sep una camba, mas sos companhos lo vau traire areire, e tantost aquel pe que avia mes dins amb la cuoscha va morir, aissi que pues aitan quan visquet no fo, que no anes claus de l’un pe.

Del miracle de la semensa de l' evesque de Corkagenn e dels S. molis.

Vas Corlragia fo un cavalher que la terra de S. Fyntar, d' aquel luoc evesque, va occupar e semenar en aissela. Mas l' evesque anet vas aquest cavalher e de part dieu e de part los sainhs d' aquela glyeia, don el era evesque, lhi va defendre que plus no occupes violemen aquela terra ni hi semenes. Mas lo cavalher per so no s' en laisset ni pauc ni pro. E l' evesque, quan ho vi, va far oraso a dieu tot ploran que lhi plagues, que aquela semensa [n]ul tems no vengues a fruh, si que s' esdevenc que d' aquel an aquela semensa no issi dejotz terra ni herba ni espigua ni gra no hi ac. Mas quan venc [27c] a l' autr' an aprop, foro alqus que aqui meteihs semenero del cossentimen de l' evesque e semenero hi fromen ab seguel mesclada, e en aost los semenans hi vau culir belas meyssos. Ho jaciaisso que aquels que hi semenero, hi semenesso seguel, aquesta seguel quan venc a meissos, tornet en fromen, ho jaciaisso que del seguon an no hi fossa re semenat, lo blatz del cavalher que era remas jotz terra, adonc va ischir e frutifiar per los meritz del S. Evesque.

En Ossoria ha un moli de S. Litterii abbat que re que sia agut de rapina ho de furt no mol los dumergues. En Midia vas Fovoria ha un moli lo qual S. Fechi fetz merevilhosamen en un ladrier d' una roca de sas

proprias mas. E aitan pauc intro en aquest moli fennas, coma no podo intrar ella gleya del dih S., ans es tengutz en ta gran reverensa, coma si era una gleya del dih S. Empero esdevenc se que dementre que Hugo del Lac amb sa ost passava per aquel luoc, un arquier va corrompre ho forsar una fenna dins aquest moli, la qual el avia raubit. E tantost que ho ac fac, el fo feritz del fuoc yfernal en so membre e cremet lo tot troque al cor aissi que en aquela nueh meteischa va morir. Enquera plus que estan aqui la ost tota la nueh lo dih Huguo fetz restituir tota l' anona, la qual era estada raubida per aquels de la ost fors que una pauca partida d' avena que era estada tracha del dih moli, la qual II cavalhers avio fah rescondre tras lors destryers, dels quals l' us en aquela nueh e l' estable esdevenc aurios e fraitz se lo cap e moric caitivamen[1]), e l' autre cavalher, quan venc lo mati, deris aquels que avio restituit l' annona, e tantost el va morir sobdamen costa lo ladrier del dih Huguo, e aisso viro mainhs de sos familiars.

De la venguansa que fo facha per la dissonor que fo facha hal S. luoc.

Esdevenc se que dementre que Jonas passava per Hibernia e 'l rey Henric lo qual avia en Ybernia ha

---

1) ms. caitavamen.

delhivrar, los quals menavo grans companyas de arquiers[1]), aquetz arquiers vau destruire e trencar albres d'un luoc, que era de l' arcivesque d' Ublinenn que era apelatz per so nom Finéglas, los quals arbres (albres) los S. d' aquel luoc avio plantat costa la gleya d' aquel luoc de lors proprias mas per gensar aquela glieya e lo sieu cymiteri. Mas per la venguansa de dieu que vol venguar las enjurias que so fachas als sieus sainhs, no triguet guayres [27d] que la major partida d' aquels mori aqui caitivamen[2]) e aqui, on avio pecat, aqui feiro la penedensa. E l' autra partida, quan ac aparelhat amb navigi per fugir, quan foro ell' aigua, la naus va perir. E tuh aquels que ero dins, e aisso fo seguon lo propheta Aymos que ditz enaissi: Els no poirau ja fugir (a lor), e qui s' en fugira, no sera salvatz etcetera.

Dels habitadors d' aquesta terra e prumeiramen de l' avenimen de Cesara boda de Noe, lo qual avenimen fo faytz denan lo diluvi.

En so que s' ensec en aquest capitol e els autres, parlem dels habitadors de Hybernia que so de diversas natios e de diversas partidas vengutz en Hybernia. E es mot bo ordre aquest, que puescas que es dih de la

---

1) Note en marge:]s sec.

2) ms. caitavamen.

terra e de son pausamen, mot be s' ensec, que hom parle dels habitadors que so aqui e dels homes coma de la plus digna causa de obra. Donc seguon que es recomdat ellas antiquas ystorias de Hybernia, Cesara nessa ho boda de Noe, quan ausi que lo diluvi devia avenir breumen, ordenet que anes en las partidas de occiden, so es a dire en las ilhas de Hybernia, hon nuls hom no avia acostumat habitar, e que aqui s' en fugigues amb (amb) naus amb las gens, quar cogitava que en aquel luoc no venria lo diluvi per so, quar peccat nuls tems no hi era estatz fatz.

E enaissi que jaciaisso que navegan la perdes mainhs amics, empero ela amb tres homes e amb una fenna(s) pervenc la amb una nau e aisso fo per un an denan lo diluvi. E jaciaisso que l' engin e las subtilitat d' aquesta fenna fos lausabla e bona, empero ha mort no poc anc escapar, aissi que al ribatic, hon prumeiramen arribet la dicha naus que los portava, va perir e ella e tota sa companya. E aquel ribatic es apelatz ribatic dę petitas naus, e en aquel luoc la dicha Cesara es rebosta, e troque ha aquest presen jorn lo luoc, on era (es) rebosta, es apelatz la tomba ho 'l tombel de Cesara.

Empero aissi pot hom demandar, cossi d' aquelas causas que quais totas foro peridas per lo diluvi, se pot trobar memoria, e aquesta questio appar no petit doptabla. Mas a aisso pot hom respondre que aquels que prumeiram[en] escreischero las ystorias, aquels ho viro, quar

per aventura aquesta memoria fo troba[da] (sic) en peyras ho en autres fortz luocs, on fo escricha ha memo-[28^{a}]-ria per reservar denan lo diluvi per so que aprop fos trobada, aissi coma es dih de l' art de musica ho de can.

De l' avenimen de Barthola que dischendet de la linada de Japhet aprop lo diluvi.

Aprop lo diluvi per CCC ans Barthola filh de Sera que fo de la linada de Japhet e fo filh de Noe, anet en Ybernia amb III filhs sieus. E de aquest Barthola so petitas gestas trobadas. Aquest Barthola acrec en requesas e en parens mot fortz, quar des l' avenimen d' aissels aprop ell' espasi de CCC ans IX^{m} baros foro acregutz de lor linada, l' us succesi a l' autre. Mas esdevenc se puescas, que aquest Barthola ac batalha amb los geyans e ac victoria. Empero quar la prosperitat de las causas mortals no sap durar longuamen, per occayo de pestilencia, per aventura, per avol aire que s' engenret de las caronhas dels geyans, aquest Barthola amb los sieus va morir, que anc non escapet se no un apelat Ruanus. Aquest Ruanus seguon que las ystorias ansianas recomdo, visquet per tans ans troque al tems de S. Patrici e fo batejatz pel dih S. Aquest Ruanus recomdet los faytz e las gestas [1]) de Hybernia ha S. Patrici, las quals gestas (s)ero oblidadas per longua demora.

[1]) ms. testas.

Quar no es causa e memoria d' ome que per negligensa ho per trespassamen de tems no s' oblide. E jaciaisso que aquest Ruanus agues(t) viscut long tems, empero ha la fi la carn caitiva lo va decebre e mori.

De l' avenimen de Nemedi que [1]) venc de Sichia amb IIII que ero sos filhs.

Quan lo denan dih Barthola amb tota sa linada fo mort, la terra sua remas deserta, troque venc Nemedus amb IIII de sos filhs. Aquest Nemedus fo filhs de Agnomi e fo de la natio de Sichia. El tems d' aquest Nemedi, quan fo vengutz en Hybernia, IIII estancs e mainhs boscs e mainhtas silvas foro sobdamen per gran enbrivamen d' aigua tornatz dejotz sobre, si que tornero en camps e en planesas. Aquest fetz IIII batalhas amb alqus raubadors de mar que avio acostumat a raubar lo pobol de Hybernia e en cascuna batalha ac victoria. Empero puesc mori en una ilha de Hibernia que era davas austa, e tota aquela ilha el laisset aprop se heretyer e luoc d' el, aisso vol dire que tot aquo que avia el mon, era en Hybernia, e tot ho agro sos filhs e sos nebotz e'ls autres parens que ero aqui. E fo tal aventura, que la succesio *so es a dire* los filhs dels filhs d' aquest e'ls nebotz e los autres parens d' aquetz vau tan creisser que coma totz los Angles d' aquela

[1]) ms. de.

ilha occupero. Mas quar aitan, quan plus creischo las causas e'ls bes d'aquest mon, aitan so plus greus e petita cofiansa, atressi sol esser en las causas que sobdamen veno, e(m) per amor d'aisso, aissi quan la linada d'aquetz e las causas foro leu acregudas, [1] aitan plus leu defaliro e foro anulladas, quar la major partida fo delida per geyans que ero aqui en granda copia e per autras desaventuras que lor vengro, e l'autra partida quan vi aquestas pestilensias, s'en fugi amb navigils, quar los us anero en Sichia e los autres en Grecia aissi que adonc Hibernia sostenc la linada de Nemedi per CC e XVI ans, e puesc estet vacua per CC ans.

De l'avenimen dels V fraires que foro filhs de Gela, los quals devisiro prumeiramen Hybernia en V partz, e de Salamo que fo prumeiramen senhor de tota Hibernia.

Donc aquestas causas complidas V ducs, so es a dire V fraires germas filh[s] de Gela que fo de la linada del dih Nemedi que s'en fugi en Grecia, vau venir en Hybernia e vau la trobar tota vacua senes habitadors. E adonc els en vau far V partidas e fo lo cap de cascuna en una peyra vas Midia costa lo castel apelat Bilair. E quan los denan ditz fraires, so es as-saber

[1] Note en marge: No].

Gandius, Gemandius, Sagundius, Richeraigius, Salamus, agro devesit la dicha ilha en V partidas, vau ordenar que cascuna partida agues una petita part en Midia contengen la dicha peira, quar la terra de Midia des l' acomensamen era estada bona e en planesa e en terra fertil de bonas meissos e casqus d' aquetz volia aqui aver partida. Mas quan venc per tems, fortuna se variet et breumen, aissi quan alcuna vetz muda mainhtas causas, aissi que Salamus remas totz sols en Hibernia e ac tota la senhoria d' aqui e fo lo prumier rei de Hibernia. Aquest ajostet en una partida las petitas partz de Mi[di]a e apliquet las ha la taula del rey, e adonc Midia fo departida de tot de las V principals partidas desus dichas, empero aquesta Midia no con-[28c]-te pas tan de terra coma una d' aquestas partidas, mas viro la meitat tan solamen, donc, coma des lo tems del dih Salanii cascuna d' aquelas partidas tengues XXXII cantredors, empero Midia non tenia si no XVI. Donc en Hibernia so de terra CLXXXXVI cantredos (e aquest cantredos ho).

Cantred es de lenguatge breto e de lenguatge de Hibernia mesclatz. E compren tan de terra, quan C vilas en solo tenir. E coma d' aquetz fraires denan ditz e de lors successors sio estat IX reys en Hibernia, empero petit senhero, quar al plus que senhero fo viro XXX ans. E lo dih Salanius fo vas Midia sebelitz en un pueh, lo qual preys so nom del dih Salamus.

De l' avenimen dels IIII filhs de Milesi rey que venc de las partidas d' Espanha.

Aprop quan las dichas partz foro ajostadas ho trasportadas en una, e la dicha natio fo debilitada per fortuna mala e per batalhas, las quals avia agut amb autra natio de Nemedi, que era venguda de Sichia, vau venir tot en darrier en Hybernia IIII nobles filhs del rey Milesi que vengro de las partidas d' Espanha amb grans navigils e tantost ilh vau penre tota la ilha de Hybernia, que anc no trobero qui lor contradices. Mas aprop alcun tems II d' aquetz filhs remanens haqui *so es a dire Heberus e Hermon* vau devisir en doas partz la dicha ilha, aissi que Hermon ac la una part devas auta, e Heberus l' autra que era davas aquilo.

De la discordia d' aquetz II fraires, e cossi quan Heberus fo mortz, Hermon fo senher de tota Hybernia.

Mas quan aquetz II fraires agro regnhat per alqus tems amb prosperitat e amb gauh, empero quar neguna fe no es cominalmen entre companhos regnhans ni es longuamen continuada, enquera e tot poder sol esser empaciens entr' els poderos, la maire de totz mals, so es a dire cobeesa senes huols, va petit e petit departir tota l' amor e'l liam d' aquetz II fraires, si que (que) discordia se va mesclar ellas causas de que hom s' alegrava, e giret ho tot, e ho turbet, e aprop mainhtas

rixas e batalhas que foro entre aquetz II fraires, s'esdevenc que Heberus fo mortz, e adonc l'autre remas solhs e fo rey de tota Hybernia, e troque a aquest jorn presen (l)a tenguda lo pobol de Hibernia. E seguon que que alcus diso, la gen de Hybernia preys nom d'aquest denan dih Heberi, mas seguon los autres els preiro nom d'un fluvi d'Espan-[28d]-ya apelat Hyberus, quar d'aqui vengro. So ditz atressi Gaydeli e Escotus, quar seguon que recomdo las ystorias fo un Gaydel que fo nebotz d'un apelat Pheni. Aquest Gaydel fo aprop lo transmudamen de las lenguas lo plus sabis en parlar, e per amor d'aisso lo rey Pharao lhi donet sa filha *apelada* Scocia per molher, e seguon que alcus diso, aquels de Hibernia preiro linada d'aquetz, so es a dire de Gaydel e de Scocia, e aissi quan foro nat, aissi preiro lor nom. Lo dih Gaidel seguon que alcus diso, aordenet lo lenguatge de Hibernia, lo qual es apelatz Guaidelach, que vol dire coma amassat de totas lenguas. E Scocia es dicha quais una partida de Bretanha devas aquilo e aqui habito las gens que naturalmen is-so nascudas, e aisso se proha per la affinitat de la lengua e de l'escultivamen e de las armas e de bonas costumas.

De Girgunti, rey dels Bretos, lo qual amenet ho endresset los Basclenses en Hybernia.

Aissi quan las ystorias de Hybernia recomdo, lo rey dels Bretos, so es a dire Gurgunti, filh d'aquel noble

Beli e del mot famos Bremmi nebot, quan s'en tornava de Gacia, la qual avia subjugat a si de recap coma aquela que lhi era rebella, el va trobar mainhtas naus vas las ilhas de Orchadia que portavo los Basclenses *una maneyra de genses* de las partidas d'Espanha que ero forgitatz, en las dichas ilhas. E adonc Porthola, dux de las dichas naus, anet vas lo dih rei e requeri lhi que lor prestes una petita partida de Bretanha per habitar, per so que no lor covengues anar marren longuamen per mar, on avio estat per un an e meh. E adonc lo rei del cosselh del[s] sieus no lor autrejet pas casquna part que volguesso, mas va comandar que hom los redresces anar en Hybérnia, on era la natio que era remasuda dels darrie[r]s que ero dischendut del dih Nemedi, la qual natio era aqui mot debilitada.

Del dreh per lo qual es dih que Hibernia perte al rey dels Angles.

La ciotat de Bayona es terme ho fis de Guasconha e es cap de Basclonya. E hueu aquel que es rey de Bretanha, es senhe[r] de Guasconha e per aquestas ocayos es dih, que Hibernia deu esser del rey de Bretanya. E prumeiramen per so, quar lo rey de Bretanha seguon qu' es dih trames en Hibernia los Basclenens; e en aprop per la aiunatio del regimen que so fetz de Guasconha e de Hibernia; e autra aisso es dih per novel [29a]

— — — — — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — — — — —

n'i a, los quals (amb) vau occupar la terra e amb un pauc vau destrure totas las glieyas, e lo duc d'aquetz apelat Turgesius en pauc de tems amb gran embrivamen va subjuguar ha si tota Hibernia, e fetz castels de torn en torn en luocs covenables, fetz aqui atressi mainhs fossatz fort autz e mainhs castels environatz alcus de tresparilhs de murs, los quals so hueu intier, on no habita hom, mas hueu lo poble de H. no cura de castels, quar e luoc de castels esto ellas silvas, e luoc de fossatz au palutz. Donc lo duc [1]) denan dih regnhet per alcun tems el dih reaume pasiblamen, troque fo aussitz per lo barat de las piuscelas, quar com aquest duc rei de H. se fos enamoratz de la filha del rei de Midia, lo qual rei era apelatz Mac Laclin, aquest Mac-Laclin va autrejar sa filha al dih duc e ditz lhi, qu'el la trametria amb XV autras piucelas mot belhas en una ilha de Midia en un luoc apelat Delochuer e que aqui el vengues, aissi que adonc aquest Turgesius ac gran gauh e amb los plus nobles que foro en so companya, el anet vas aquel luoc al jorn que l'autre rey lhi ac dih, e aqui el trobet XV asolecens ho joynes que ero senes barba en forma de piucelas, los quals portavo jotz lor cascus cotels ponchutz. E adonc aquetz

---

[1]) ms. duh.

vau far gran gauh al rei e lo embrassero fortz e embrassan els lo vau aussire amb los cotels que portavo. E per aquesta maneyra aussiro aquels que ero amb el, los quals ero tan solamen XV. E aprop que aisso fo fah, la fama volet pel pays, aissi quan es acostumat de malvasas paraulas que so plus leu recomdadas que las bonas, e va hom dire que hom aussigues los Norwagens onque los trobes, aissi que breumen tuh (tuh) ho per barat ho per forsa foro baylat ha mort, e los autres que s' en fugiro fo forsa que retornesso d'aqui on ero vengut. E deu hom saber aissi, que denan que aquest Turgesius moris, lo rey de Midia lhi avia demandat finchamen jotz bausia coceuba la en so coratge, que poiria hom far d' alqus ausels que ero intrat ella terra de novel, los quals la destrusio e l' afolavo, ni per qual art los en poiria hom gitar, al qual aquest Turgesius respos e ditz que hom lor destrusches lors nius, on que los aguesso faitz. E adonc quan aquest Turgesius fo mortz, vau entrepretar [29b] los Norwagens que ero en Media, que aquesta questio era facha contra els, per que els se inbrivero contra aquels de Hybernia, si que l' erguol e la pompa dels Norwagens duret en Hybernia quais XXX ans, mas passat aquest tems fo destrucha, e lo poble de Hybernia fo delhivratz de servitut e remas en libertat e regh[n]et e succesi de novel el regne de Hybernia.

De l' avenimen dels Onstinantorum.

Aprop aquestas causas denan dichas no triguet guaire que aquels de Norwagia autra vetz e aquetz de las ilhas devas bisa que per aventura avio ausit dire que la terra de Hybernia era mot bona, no pas abrivadamen, mas jotz semblansa de patz per ocayo de mercadesar vau venir als portz de mar que so costa Hybernia, e demantenen vau occupar los portz e aqui del cossentimen dels princeps de la terra els vau bastir ciotatz de novel. Mas aquesta gen de Hybernia seguon que ha estat dih de sus, ni ela no sabia bastir ni mercadesar, per que fo del cosselh del poble de Hybernia que mot gran profeh poirio ensegre, que si d'autras regios venio aqui gens, que fosso estruchas en aquesta art e aportesso aqui mercadarias, que gran profeh en poirio ensegre, e que aitals fosso aloguat en qualque partida del regne. Los ducs d' aquetz que vengro als portz de Hybernia jotz semblansa de mercadesar foro III fraires, so es as-saber Amelanus e Sytaracus e Ynorus, aissi que aquetz feiro bastir tot prumeiramen III cyotatz, so es a dire Dublimia e Waterfordia e Lymerico, e la senhoria de Dublimia fo de Amela, e aquela de Waterfordia fo de Sytarac, e aqüela de Lymerico fo de Ynor, e aprop aquetz tres ducs petit cada petit anero bastir autras ciotatz en Hybernia. Aquesta gen que jotz aitals baratz era vengutz als portz, la qual es apelada Onstinaninca, als prumiers

reys que foro en Hybernia fo assatz pacifica e plasens, mas puescas que aquesta gen fo acreguda en gran multitat e agro fah castels e fossatz e murs, els vau recitar las ansianas enjurias ho velanyas, e feiro mainhtas greus batalhas, assi que la gen de Hybernia per la yra passada agro grans batalhas e soven amb aquetz de Norvagia e amb los autres denan dihs.

Del nombre de totz los reys de Hybernia e cossi los reys aquetz au regnhat troque Hybernia pervenc ha la [29c] senhoria e al regimen del rey d'Anglaterra per la autrejansa del papa.

Des lo tems del rey Felundi e des la mort del dih Turgesii troque al rei apelat Rotheric de Machenn que fo lo darrier rei d' aquela gen de Hybernia, lo qual gitet de son reaume Germiti, rey de Lagenia lo qual fo filh d' un apelat Murchard, au regnhat XVII reys en Ybernia. Donc des Hermo que fo lo prumier rey d' aquesta gen de Hybernia troque ha Rotheric que es estatz lo darrier rey d'aqui, so estatz CLXXXI rey[s] dels quals aissi no so pausat lor nom, quar pauc se troba de lors gestas, e per so atressi que aquest petit libret no sia empachat de vana prolixitat. E es as-saber que los denan ditz reys no au obtengut lo dih reaume per coronatio ni per onxcio ni per heretatge ho per

autra proprietat de successio, mas ta solamen per forsa d'armas. E la denan dicha gen de Hybernia, des que foro aqui prumeiramen troque als tems de Turgesii, els quals tems aquels de Hybernia agro tormens e guerras. E aprop la mort d'aquest ela remas en pura libertat, troque per la volontat e lo cossentimen del papa Henric *d'Anglaterra* de novel subjugnet ha si la denan dicha terra, e aisso fo ell'an de nostre senher MCLXXII el-l'an XVII que lo dih Henric avia regnhat en so reaume.

Deo gracias, amen, amen, amen.



I. Noms géographiques.

II. Noms de personnes.

III. Glossaire.

acochable 37,5 [*adcoctabilem*] pressé.
aiguos 5,2 [*aquosum*] aqueux.
amb 1,9 [*ap(ud)*] avec.
anbolil 32,2 [*umbilicum*] nombril.
anede 39,5 [*anatem*] canard.
aparelhs 24.9 [*ad pariculum* + *s*] ensemble.
aplicat 30,19 [*adplicatum*] esser — appartenir.
aprehensio 1,14 [*adprehensionem*] intelligence.
arta 10,9 [Diez *arna* II c.] teigne.
aseguar 45,12 [*adsecare*] tailler; voir la note.
assuausar 7,16 [*adsuaviare*] adoucir.
auora 30,19 [*ha hora*] aujourd'hui.
aurifrisios 9,4 [cf. Diez II c *orfroi*] oiseau.
aurios 51,24. 54,16 [*aureosum*] (plein de vent) fou.
austa 41,9. 58,18 [*austra*] sud.
austros 9,5 (=**austrors**) [*aucipitores*] vautours.
autral 3,9 [*australem*] austral.
autrus 53,3 [*alterujus*] d'autrui.
avangeli 45,3 [*evangelium*] évangile.

avet 8,4 [*abiétem*] sapin.
bernace 7,24 mot latin cité par Dulange de notre texte „aves aucis palustribus similes“.
bisa 3,9 [*bisiam*] nord.
bya 28,13. 23 [*bisiam*] nord.
boda 56,5 [*nepot-am; una neboda* par dissimilation *una boda*] nièce.
bufar 52,8 [*bufare*] souffler.
busat 7,4. 40,24 [*buteattum*] buse.
cadel 37,16 [*capitellum*] petit.
calcu 13,10 [*qualemque unum*] chacun.
cara 45,5 [*carare* faire; cf. *face*] visage.
certella 39,6 [?] canard.
closc 8,6 [*clausicum*] coque.
cobechar 11,15 [*cupiditare*] convoiter, désirer.
cohar 8,14 [*cubare*] couver.
colobre 20,8 [*colúbrem*] couleuvre.
comestable 51,5 [*comes stabuli*] écuyer.
cora 7,13 [*qu(a) hora*] quand.
cornilh 14,12 [*cuniculum*] lapin.
corp 5,6 [*corvum*] corbeau.
corpora 26,6 [*corpora*] corps, membres.
corresa 19,4 [*corrigia*] courroie.
cuescha 8,20 [*coxa*] cuisse.
cuoc 22,5 [*coquum*] cuisinier.
darrier 1,11 [*deretrarium*] dernier.
deca 41,2 [*δέχα* cf. *decimare?*] dommage.
decosta 4,18 [*decosta*] à côté.
defalhir 1,17. 16,7. 8. [*defallere*] ne pas suffire, manquer.
degirir 7,15 [*digerere*] digérer.
dejosta 7,5 [*dejuxta*] à côté.
delichablamen 4,15 [*delectabilemente*] délicieusement.

deliguat 11,17 [*deliquatum*] éclairé.
delir 59,7 [*delere*] détruire.
descreire 34,10 [*discredere*] mécroire.
destractio 31,10 [*distractionem*] découlement.
domdar 7,16 [*domitare*] dompter.
domese 7,18 [*domesticum*] domestique apprivoisé.
dulivi 29,20 [*diluvium*] déluge.
dumergue 53,24 [*dominicum*] dimanche.
emprens 45,9 [*imprem-sum*] empreint.
enpactar 25,17 [*impactiare*] empêcher.
enjoindre, parf. **enjunhs** 51,2 [*injungere*] enjoindre.
envanesir 35,17 [*invanescire*] disparaître.
erguol 13,2 [*urgolium*] orgueil.
escabossarse 9,12 [*excaputiare se?*] se précipiter.
eschilar 12,2 [*exilare*] exiler.
escoltivar 30,25 [*excultivare*] cultiver.
escultivamen 62,22 [*excultivamentum*] culture.
espurgatori 26,11 [*expurgatorium*] purgatoire.
excitar 7,9 [*excitare*] réveiller.
farse 6,23 [*facere se*] être comparé.
femels 6,13 [*feminellos*] femelles.
fencha 17,16 [*fincta*] feinte, négligence.
fenh 35,15 [*finctum*] feint, soi-disant.
fenna 8,23 [*feminam*] femme.
fetge 7,15 [*fícatum* pour *ficátum*] foie.
fres 1,20. **freisc** 25,6 [*frixum*] frais.
girfaut 31,8 [*gir + falco*] gerfaut.
gran 7,20 [*grande*] grandeur.
grapal 19,9 [*crap-alt*] crapaud.
grapaut 15,20 [*crap-alt*] crapaud.
grassa 3,6 [*crassa*] fertilité.
gualcant 36,20 [*galli cantus*] chant du coque.

gualina 7,19 [*gallina*] poule.
guoma 8,5 [*gumma*] gomme.
guanta 11,7 [*ganta* Diez I] grue.
guinhamen 44,3 [*ghignare* Diez I] espionnage.
huol 19,19 [*oculum*] œil.
huou 8,13 [*ovum*] œuf.
ignoramen 40,1 [*ignoramente*] sans qu'on le sût.
inbrivarse 65,21 [*in-briv-are* cf. *it. brio*] se révolter.
ischilar 31,8 [*exilare*] exiler.
ischirguait 7,6. **issirguait** 7,11 [all. *scharwacht*] sentinelle.
jaciaissi 21,17 [*jam siat alium-sic*] bien que.
joine 20,7 [*juvenem*] jeune.
jorn dieu, al- 31,1, [*diurnum deum*] désert?
jorne 20,10 [*juvenem*] jeune.
ladrier, a- 2,19. 4,17 [*laterarium*] à côté de.
las, lasa 25,22. 39,19 [all. *leit*] laid.
lasesa 44,16 [all. *leit* + *ictia*] conduite peu convenable.
lhaupart 22,24 [*leopardum*] léopard.
lopin 34,12 [*lupinum*] de loup.
luss 4,21 [*lucium*] merluche.
marcesir 5,17 [*marcescere*] pourrir.
marina 22,4 [*matrona* dans le texte latin] femme mariée.
marrir 63,9 [all. *marrjan*] [*matrina*] égarer.
martineta 9,22 [*martin* Diez I] martinet pêcheur.
melota 41,14 [dém. de *melem*] taisson (le mot latin *tayus* est à corriger en *taxus*).
mermar 5,14 [*minimare*] diminuer.
mesá 22,25 [*medianum*] intermédiaire.
messorgua 31,6 [*mentioneam*] mensonge.
metge 21,8 [*medicum*] médecin.
milo 7,3 [*miluonem*] milan.
mondanal 9,16 [*mundanalem*] humain.

morgua 42,19 [*monicam*] nonnain.
mostela 15,5 [*mustelam*] belette.
neguar 29,19 [*necare*] se noyer.
nessa 56,4 [*neptiam*] nièce.
neula 21,5 [*nigulam*] nielle.
omplir 29,14 [*implere*] remplir.
osde 40,15 [*hospitem*] hôte.
paho 10,5 [*pavonem*] paon.
parlier 7,22 [*parabolarium*] bavard.
pasquier 4,2 [*pascuarium*] pâturage.
pertrobar 21,24 [*perturbare*] troubler.
pesquier 4,13. 14. [*piscarium*] vivier.
pessa 29,4 [*petiam*] pièce.
pessa 10,21 [*pensa,* s. verbal] pensée.
piguassat 10,3 [*picaceatum*] tacheté.
pius 41,23 [*pulicem*] puce.
pluros 4,23 [*plurores*] plusieurs.
pol 37,20 [*pullum*] petit.
polpra 21,13 [*purpura*] pourpre.
posar 29,14 [*puteare*] puiser.
poss 26,25 }
potz 26,17 } [*puteum*] abîme, enfer.
prea 44,20 [*prædam*] proie.
prep 32,17. 37,10 [*pres* + *prope*] près de.
prochadá 23,4 [*propeatanum*] prochain.
profechable 1,19 [*profectabilem*] profitable.
prohar 8,19 [*probar* cf. *paho*] prouver.
quan 8,15 [*quomodo* + *quando*] comme.
racule 7,21 (mot latin) [*(g)raculae*] corneille.
ras 20,4 [*rasum*] rasé.
rasclar 19,17 [*rasiculare*] racler.
raubir 9,21 [all. *raubjan*] ravir, voler.

raubir en se meteihs 12,6 extasier.
reclaus 12,22 [*reclausum*] renfermé.
recomdar 20,6 [*recomputare*] raconter.
redolar 28,14 [*rotulare*] tourner, rouler.
redre 17,21 [*reddere*] rendre.
rescost 9,18 [*rescostum*, pp. *rescondere*] caché.
rohze 35,15 [*roseum*] rose.
rudde 6,2 [*rudem*] rude.
sadolarse 20,11 [*satullare se*] se soûler.
sagrar 17,7 [*sacrare*] consacrer.
sandat 21,13 **s'** [voy. Du Cange *Cendalum*] étoffe.
sanguissa 16,2 [*sanguicea*] sangsue.
saselar 34,5 [*sigillare*] sceller.
sercaire 17,13 [*circator*] chercheur.
sobregran 16,18 [*supergrandem*] sur-grand.
sufertar 16,6. 18,19 [*suffertare*] supporter.
sussar 13,19 [*suctiare*] sucer.
ta leu que 19,3. 51,24 [*tam leve quid*] aussitôt que.
tart, a- 4,7. 19 [*tardum, ad-*] rarement.
taula 45,23 [*tabula*] table.
terratremol 22,21 [*terra-tremulum*] tremblement de terre.
tébese, tébesa 1,21 [*tepidum*] tiède.
tombar 39,2 [*tumbare*] tomber.
tortua 15,20. **tortuga** 16,1 [*tortucam*] tortue.
trebol 9,11 [*tribulum*] trouble.
trempansa 13,13 [*temperantiam*] tempérance.
tresparilh 64,9 [*tris-pariculum* ou *tra(n)s-?*] appareil.
trespoderos 49,9 [*tra(n)spoterosum*] très puissant.
troo 21,25. 22,22 [*tronar* = *tonitrare*] tonnerre.
tyeyra 33,25 [germ. *terî*] ordre.
us 39,20 [*ostium*] porte.
velanya 67,4 [*villaníam*] vilainie.

velhisa 6,6 [*vetulitiam*] vieillesse.
vesitar 20,13 [*visitare*] visiter.
zephier 12,8 [*zephyrum*] zéphir.

IV. Notes.

1,1 *ensegre, s-;* j'ai écrit ce verbe (inde sequere) ensemble comme le français le fait dans s'emparer, enlever etc. Notre texte présente un exemple 66,16 qui prouve bien qu'aussi pour le provençal c'était un seul mot.
2,17 peut-être *las fis.*
3,13 *los quatre* = quatre en cf. Diez III 43.
3,24 *motz grans* cf. Diez III 150.
4,1 *blatz gitar* cf. sans coup férir.
4,17 *ladries* pour *ladriers* cf. 24,24 l'inverse *lors cors* pour *los* (du reste à cause de cors).
5,18 *mol* pour *molt.*
6,3 le ms. a *pervers* qu'il faut laisser.
6,14 *tot pars* pour *totas pars* cf. Diez III 94.
21,16 *costa* pourrait rester à la rigueur cf. Diez III 300.
23,8 *tropya* forme intéressante; j'y vois un subjonctif de trobar formé comme afr. alge (quasi aleat.)
23,13 *davas Berya* peut-être tout simplement *davas bysa.*
24,5 *moria* pourrait rester, si l'on admet en provençal une construction analogue aux exemples italiens cités par Diez III 355.
36,13 *mainhs d'autres* cf. Diez III 152.
37,19. 24 il faut lire *Mossenher.*
39,10 *far* à corriger en *fa.*

39,13 *si* à corriger en *sia.*
39,17 *a pees* de *penre;* on attendrait *pres.*
43,5 peut-être *per so que aguarda S. Brigida, per so.*
45,12 *aseguar* peut être adsecare; *asegnar* donnerait aussi un sens convenable.
46,4 *cors* est à corriger en *cor.*
46,19 *strues e grute;* en latin tout simplement *grues.*
46,20 au lieu de *partz* je suppose *patz.*
47,14 *auta* pour *austra.*
48,5 au lieu de *peischos* lisez *salmos* cf. 4,20.
48,20 *metz* pour *mes,* comme viceversa *s* pour *tz* cf. aussi *fraitz* pour *frais* = fraxit.
53,7 *violemen* pour *violenmen.*
53,16 *fromen ab seguel mesclada* est singulier.
54,7 *fac* est à noter pour *fah.*
54,10 après *Enquera plus* il faut peut-être intercaler *es.*
66,14 *petit cada petit* = peu à peu, *κατὰ μικρόν.*





